

Tanzimât Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Ataşelik Memuriyetinin Teşekkülü

The Founding of the Attaché Office in the Ottoman Empire's Ministry of Foreign Affairs During the Tanzimat

Özhan KAPICI¹

ÖZ

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sürekli diplomasiye geçiş tecrübesi yaşasa da yurtdışında diplomatik misyonların oluşumu ve gelişimi ancak Tanzimat'ın ikinci döneminde (1856-1876) tamamlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti yeni diplomatik temsilcilikler açmış ve bu temsilciliklerin yapısını, Avrupa modelinde oluşturmuştur. Osmanlı elçiliklerinde 1856'dan sonra diğer Avrupa devletleri modeline göre ataşelik, elçiliklerde en düşük rütbeli memur olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta Bâbiâli bu memûriyeti çeşitli uzmanlık dallarında eğitim almak üzere yurt dışına gönderilen Osmanlı talebelerine vermiştir. Ataşelerin atanmasında patrimoniyal ilişkiler etkili olmakla birlikte, Bâbiâli liyakat kriterlerini de dikkate almıştır. Ayrıca Âli Paşa, 1856'dan hemen sonra askeri ataşeliği de kurmuştur. Babiali, önce yurtdışında askeri eğitim için görevlendirilen askeri öğrencileri ataşe olarak görevlendirmiştir. Bu makale, Osmanlı Hâriciye Nezâretinde diplomatik memurluğun uzmanlaştığı dönemde ataşeliğin ortaya çıkışına odaklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ataşe, Ataşemiliter, Tanzimât, Diplomasi, Hâriciye Nezâreti

ABSTRACT

Although the Ottoman Empire had started experiencing the transition to permanent diplomacy in the last quarter of the 18th century, the formation and development of diplomatic missions abroad had been adequately completed in the second period of the Tanzimat (1856-1876). During this period, the Ottoman State opened new diplomatic missions and formed their structure in parallel with the European style. After 1856, the office of attaché was adopted in the Ottoman embassies in accordance with the model of other European states as the lowest-ranking official in foreign missions. Initially, this post was entrusted to some Ottoman students who'd been commissioned abroad for educational purposes. Although patrimonial relations were influential in these assignments, the Sublime Porte also considered the criteria of merit. Moreover, Mehmed Emin Âli Pasha also established the office of military attaché just after 1856 during the Tanzimat. The Sublime Porte initially assigned military officers commissioned abroad for military training as military attachés. This article focuses on the emergence of the office of attaché during the first period of professionalization in the Ottoman foreign ministry.

Keywords: Attaché, Military attaché, Tanzimât, Diplomacy, Ministry of Foreign Affairs

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özhan Kapıcı (Dr. Öğr. Üyesi),

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Enstitüsü, Ankara, Türkiye

E-posta: ozhankapici@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6570-682X

Başvuru/Submitted: 19.04.2022

Revizyon talebi/Revision requested:

30.05.2022

Son revizyon/Last revision received:

30.05.2022

Kabul/Accepted: 01.06.2022

Atıf/Citation: Kapıcı, Ozhan. "Tanzimât

Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Ataşelik

Memuriyetinin Teşekkülü" *Türkiyat Mecmuası-*

Journal of Turkology 32, 1 (2022): 355-379.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1105943>

EXTENDED ABSTRACT

This paper focuses on one of the aspects of the specialization process in ambassadorial retinue after the Ministry of Foreign Affairs was established in the 19th-century Ottoman Empire. The point of departure in this paper is that the existing literature does not provide details regarding the development of career lines in the Ottoman diplomatic organization, especially abroad. The paid attaché office, which first appeared in the Ministry of Foreign Affairs of France and the Foreign Office of Britain at the beginning of the 1830s, was the lowest rank in the career line of the diplomatic institution in the Ottoman Ministry of Foreign Affairs. However, according to scholars, the title of sirkâtibi was replaced with attaché in the early Tanzimat. The European states had begun to employ diplomatic staff under the title of attaché in their corps diplomatiques during the 1830s. Having been inspired by the bureaucratic structure of the European ministerial organization as a model for the state apparatus during the Tanzimat, the Ottoman Ministry of Foreign Affairs began appointing diplomatic functionaries in its diplomatic staff abroad under this title in the late 1840s. However, following the Crimean War (1853-1856), the attaché office prevalently became a diplomatic trainee service for students sent to Europe for education. The Sublime Porte frequently employed the Ottoman students sent abroad for education as diplomatic attachés in the 1860s and 1870s.

While transitioning to residential diplomacy and reforming the diplomatic mission network, Ottoman reformist statesmen Mehmed Emin Âli Pasha and Fuad Pasha considered the principles of not discriminating against class or religion in the appointments. Under the cosmopolitan Tanzimat rule, predominantly non-Muslim or diplomats who had reverted to Islam, like the Musurus family, Ianko Fotiadi, Aristarchi, Karatheodori, Conemenos, and Rustem Effendis who had served as ministers or ambassadors in European capitals, were almost alternately appointed to the Ottoman embassies. According to Mehmed Emin Âli Pasha's note to Sir Henry Bulwer, the British ambassador in Istanbul, the employment criteria of the Ottoman diplomatic institutions in principle were nationality, honor, and merit. However, these were not consistently observed in practice. In this note Âli Pasha presented to Sir Henry Bulwer on the functioning of the Ottoman diplomacy in 1861, the Grand Vizier described the mission of attaché as the lowest rank in Ottoman diplomatic representations abroad during the Tanzimat.

As noted previously, the candidates were assigned to Ottoman embassies regardless of their Muslim or non-Muslim origins. However, only those with Muslim origins were assigned to the military attaché posts due to non-Muslims being excluded from the Ottoman military bureaucracy. This paper reveals the post of military attaché in the Ottoman State mechanism to have been established right after the Crimean War, in which the Ottomans could observe the structure of the European armies directly. In 1859, a local court trial involving an officer at the Ottoman embassy in Paris demonstrated that military attachés had been employed under diplomatic immunity in embassies in the period following the Crimean War. According to the Ottoman diplomatic documents, the title of military attaché, like its diplomatic attaché, had

initially been entrusted to the officers or officer candidates whom the Sublime Porte had sent abroad for military training. This paper also aims to evaluate the military attaché office as a branch of the diplomacy mechanism divided into professional sub-branches during the course of the 19th century and to identify it within the concept of military diplomacy. Official data on states' military forces began to be published by official periodicals in the middle of the 19th century. States would share information about their military and naval activities with their adjacent peers who were neither enemies nor allies. Military attachés communicated to their General Staffs the public or confidential military information they were able to obtain in the countries where they had carried out their duties and had been charged with settling military issues. Meanwhile, the Sublime Porte appointed its first military attachés from officers who had been sent abroad for military training.

The opening up worldwide more than ever before in the second phase of the Tanzimat made the foreign ministry the most distinguished career line in the bureaucracy. The attaché became the first step in the diplomatic career path within the Ottoman Ministry of Foreign Affairs after the Crimean War. Ottoman diplomatic documents reveal the Sublime Porte to have launched this officialdom almost at the same time as other European states. During the 1870s, this post began to diversify according to sub-specialties, and representatives such as naval or commercial attachés were appointed in accordance with their European counterparts.

Giriş

19. yüzyılda “Şark Meselesi”nin bir özelliği olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun iç ve dış meseleleri arasında çoğu zaman kesin bir ayırım yapmak mümkün değildi. Bu gerçekliğe bağlı olarak takriben 1840’tan itibaren Hâriciye Nezâreti, devletin omurgası hâline geldi. İç ve dış meselelerin iç içe geçtiği bir politik ortamda Osmanlı hâriciyesi yalnızca devletin dış politikasıyla değil, aynı zamanda dış meseleler hâline gelen iç meseleleriyle de ilgileniyordu. Bir tarihçinin deyişiyle 19. yüzyıl Osmanlı dış politikası, bir bakıma iç politikaydı.¹ Askerî gücü Avrupalı rakiplerine göre zayıflayan Bâbîâli için diplomasi ve müzâkere, imparatorluğun toprak bütünlüğünün muhâfazasında daha da önemli hâle geldiği gibi Hâriciye Nezâreti, devletin yeniden yapılanmasının da taşıyıcı kurumuna dönüşmüş, dış politikanın yürütülmesinde ise Avrupa diplomasisinin ilke ve yöntemleri benimsenmiştir.² 1840’lardan itibaren aşamalı olarak benimsenen diplomatik ilke ve yöntemler, gerek merkez teşkilatında gerekse de yurtdışı temsilciliklerde daha geniş bir faaliyet alanını da beraberinde getirdi. Tanzîmâtın güçlü sadrîâzâmlarının Hâriciye kökenli olması, bu kurumun devletin karar alma sürecindeki ağırlığına da yansıtılmaktaydı. Bunun yanında Tanzîmât döneminde Osmanlı hâriciyesi, farklı dinî gruplar ve sosyal sınıflara açık bir şekilde, tam anlamıyla bir imparatorluk organı olarak işliyor, devletin yönetim pratiğini de bütünüyle yansıtıyordu. 1871 yılında ölen Mehmed Emin Âli Paşa’nın arkasında bıraktığı hâliyle Hâriciye Nezâreti, Bâbîâli’nin en gelişmiş ve modern teşkilâtı olma özelliğini taşıyordu.³

Tanzîmât’ın ikinci evresinde (1856-1876) devlet aygıtının yeniden yapılanma sürecinde hâkim figürler olan Mehmed Emin Âli ve Fuad Paşaların Osmanlı dış temsilcilik ağını oluştururken dikkat ettikleri ilkelerin başında, diplomatik atamalarda sınıf veya din ayrımı gözetmemek vardır. 1821’de başlayan Yunan İsyanına müteakip Tercüme Odasının teşekkülüyle birlikte dışişleri bürokrasisinde Rum tebaanın etkinliği, daha önceki dönemlere nazaran geçici olarak azalmıştı.⁴ Ancak Hâriciye Nezâret’nin kuruluşunu izleyen gelişmelere bakıldığında, özellikle Tanzîmât döneminin hâriciye kadrolarına göz atıldığında, özel olarak Rum, genel olarak gayrimüslim kökenli tebaanın hâriciye bürokrasisinden dışlanması, 1821 isyanının yarattığı infîâl dönemi ile sınırlı bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Âli ve Fuad Paşaların iktidarları döneminde en kritik dış misyonlara bilhassa gayrimüslim veya muhtedî diplomatlar atanırdı: Kostaki Musurus, Yanko Fotiyadi, Aristarki, Karatodori, Konemenos, Rüstem Beyler gibi diplomatlar Londra, Berlin, St.Petersburg, Floransa gibi belli başlı başkentlerde elçilik

- 1 Roderic H.Davison, “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middşe East*, L. Carl Brown eds., (New York: Columbia University Press, 1996), 181.
- 2 Roderic H. Davison, “The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period”, *IX.Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981*, cilt II (Ankara: T.T.K., 1986), 1141, 1551. Davison, son derece büyük yetkinlikle Tanzîmât döneminde Osmanlı diplomasisinin benimsediği ilkeleri ve yöntemleri tasnif etmiştir.
- 3 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, (New Jersey: Princeton University Press, 1980) 183.
- 4 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, (1836-1856)*, (İstanbul: Eren Yayınları 1993), 72-73.

ve büyükelçilik görevlerini uzun yıllar adeta dönüşümlü olarak yürütmüşlerdi. Hatta Londra sefâretinde Musurus ailesinin devamlılığı, uzun yıllar tartışma konusu dahi edilmemiştir. Her zaman tatbik edilmemiş olsa da en azından yasal olarak Tanzîmât dönemi Osmanlı hâriciyesinde istihdâm kriterleri; Osmanlı vatandaşlığı, onur ve liyâkat olarak belirlenmişti. Bir defasında Âli Paşa, Britanya elçisi Sir Henry Bulwer'e bu kriterleri açık bir şekilde ifade etmiştir.⁵ Âli Paşa, bu üç niteliği taşıyanların genel olarak Bâbiâli dâirelerinde istihdâm edilmeleri için yeterli olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Hâriciye Nezâreti, bu bürolarda istihdâm edilecek gençlerin eğitim süreçlerindeki gayret ve kapasitelerini de her bakımdan takdir etme gerekçesiyle, öyle ya da böyle yeteneklerine göre ataşe veya kâtip unvânıyla diplomatik bir temsilciliğe atardı.⁶

Âli Paşa'nın 1861 yılında Sir Henry Bulwer'e Osmanlı hâriciye teşkilâtının işleyişi üzerine gönderdiği bilgilendirme yazısında, Tanzîmât döneminde Osmanlı diplomatik misyonlarında ataşelik, en alt seviyedeki meslek memuru statüsünde tanımlanır. Osmanlı hâriciye teşkilâtı üzerine yapılan çalışmalarda, memuriyetin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve profesyonel bir memuriyet hâline geldiğine dâir detaylı ve kesin bilgiler mevcut değildir.⁷ Bu makalede, Tanzîmât döneminde Osmanlı dış misyonlarında profesyonel diplomatik bir kadro olarak ataşeliğin ortaya çıkışı üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Dış Temsilciliklerinde Ataşelik Memûriyetine Geçiş

Tanzîmât'ın ikinci evresi; yani 1856 Islâhât Fermanı ile 1876 Meşrûtiyet arasındaki evre, Tanzîmât'ın ilk evresine (1839-1856) göre imparatorluğun dışarıya daha fazla açıldığı dönemdir. Şöyle ki Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti birçok ülkede, bu defa dâimî

- 5 “Le Gouvernement Impérial ne fait aucune distinction de classe ni de religion pour choisir le personnel du service diplomatique. Les seules conditions auxquelles on est admis dans ce service sont: la Nationalité Ottomane, l'honorabilité et la Capacité.” BOA.HR.MTV.59/1, (İstanbul, Âli Paşa'dan Sir Henry Bulwer'e, 5 Şubat 1861).
- 6 “il est attaché à une mission diplomatique avec le titre de attaché ou celui de secrétaire selon le plus ou le moins à aptitude dont il a fait preuve.” Aynı belge.
- 7 Osmanlı hâriciye teşkilâtı üzerine yapılan çalışmalarda ataşelik memuriyetinin gelişimi üzerine detaylı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Hâriciye Nezâreti tarihi hakkında güncel çalışmalardan birinde, ataşelik için “yerli literatürde kişizâde, mülhak memur, maiyet memuru, maiyet sırkâtibi gibi kullanımları olan ataşe tabiri, merkez dâirelerindeki mülazımın karşılığı olarak kullanılırdı” denilmektedir. Bkz., Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilâtının Gelişimi: Hâriciye Nezâreti*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020) 234-235. Buradan hareketle 1840'ların sonlarında elçiliklere ilk olarak ataşe görevlendirmeleri başladığında “sırkâtib” unvanının bu memuriyet için kullanıldığı görülür. Lâkin özellikle 1856 Islâhât Fermanından sonra Osmanlı hâriciyesi, dış temsilciliklerdeki rütbe ve unvanları Avrupa diplomatik terminolojisine uygun olarak daha berrak bir şekilde tanımlamaya gayret ediyordu. Diğer yandan Yusuf Ağâh Efendi'nin Londra sefâreti örneğinden hareketle sefâret maiyet kâtiplerinin “ataşe” olarak tanımlandığı düşünülmüştür. Örneğin bkz., Thomas Naff, “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim, III, 1789 – 1807”, *Journal of the American Oriental Society*, 83, 3 (1963), 303; Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, “Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5 (1994), 396, 406. Esasında bu yorumun kaynağı olan Ahmed Cevdet Paşa, “Avrupalıların kişizadelerinden sefâretlerine me'mûr edgeldikleri ataşelere mukâbil Derviş Ağâ nâmında biri dahi maiyyet me'mûru” olarak atandığını ifade etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* (Tertîb-i Cedîd), Cilt 6, (İstanbul: Matba'a-i Osmâniye, 1309), 89. Cevdet Paşa'nın görev tanımı itibarıyla ataşenin mukâbili olarak maiyet memurlarını göstermesi, bu memuriyetin Tanzîmât öncesi karşılığının maiyet memuru veyahut maiyet kâtiibi olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

statüde olacak şekilde, diplomatik misyonlar açtı. Mevcut diplomatik misyonları ise yeniden yapılandırdı.⁸ Klâsik Osmanlı diplomasının kurumsal yapısından merkez teşkilâtı bakımından kopuş 1836'da gerçekleşmiş olsa da dış misyonlardaki örgütlenme açısından Avrupa diplomatik teşkilâtlarına uyum, tedricen gelişse de tam mânâsıyla 1850'lerde gerçekleşti.⁹ Aslında bir bütün olarak bakıldığında Osmanlı Devleti, her ne kadar III.Selim döneminden itibaren yurtdışında daimî diplomatik temsilcilik kurma girişiminde bulunsa da bu misyonlar ya sınırlı bir faaliyet alanına kapanmış ya da sürekli/yerleşik hâle gelememiştir.¹⁰ 1832'den sonra Mısır meselesinin uluslararası bir hâl almasının neden olduğu olağanüstü vaziyette Avrupa'da mukîm elçiliklerin yeniden açılmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nin derhâl modern diplomasi pratiğini benimseyip tatbik edebildiği anlamına gelmiyordu. Öncelikle modern diplomasının işleyişine vâkıf uzmanlaşmış bir diplomatik kadro ihtiyacı, başlıca mesele olarak belirmiş ve hatta elçi olabilecek vasıfları haiz memur bulmakta dahi bir süre güçlük çekilmişti.¹¹ Bu bakımdan yurtdışı temsilcilik ağının genişletilmesiyle birlikte aslında tam manasıyla modern diplomasiye Paris Antlaşması'ndan sonra geçildiğini ileri sürmek mümkündür.¹²

Tanzimât'ın ilk evresinde yetişmiş hâriciye memuru ihtiyacı, Osmanlı hariciyesinin başlıca sorunlarından biri olmaya devam etti. Bu dönemde Osmanlı Devleti, öncelikle Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin hâriciye teşkilâtını örnek almaktaydı. Diplomasi mesleğinde ataşelik adı altındaki diplomatik memuriyet, Fransa hâriciye teşkilâtına açık ve kesin bir şekilde 1833 yılında girdi. 22 Mart 1833 tarihli Fransa hâriciye teşkilâtını düzenleyen kararname "Müstakil olarak bir sekreterin olmadığı yerde (duruma göre) Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi üzerinden atanan bir memur Torino, Napoli, Brüksel, Frankfurt, Hamburg, Karlsruhe, Yunanistan, Vaşington ve Rio de Jeneryo temsilciliklerimiz veya elçiliklerimizde *ataşe* unvanı adı altında yerleştirilecektir" denilmektedir.¹³ Britanya diplomatik terminolojisinde 19.yüzyılın ilk

- 8 Osmanlı hâriciye teşkilâtının gelişimi üzerine tekrardan kaçınmak adına bkz., Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020). Yazar her ne kadar Osmanlı hâriciyesinin modern temelleri konusunda II. Abdülhamid dönemini vurgulasa da hâriciyesinin modern temellerinin aslında Nizâm-ı Cedid ve II. Mahmud dönemlerinde atıldığı ancak Tanzimât döneminde ise kurumsallaşmanın derinlik kazandığı, çalışmanın muhtevâsından da rahatlıkla anlaşılabilir. 1832'den sonra peyderpey yeniden açılmaya başlayan, Tanzimât döneminde ise genişletilen diplomatik temsilciliklere II. Abdülhamid döneminde bazı yeni temsilcilikler eklenmiş olmakla birlikte, yurtdışındaki diplomatik ağı özellikle Âli ve Fuad Paşaların oluşturduğu, hâriciye bürokrasisi üzerine yapılmış çalışmalarda açık bir şekilde izah edilmiştir.
- 9 J.C.Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System", *Middle East Journal*, 15,2 (1961), 149.
- 10 Thomas Naff, "Reform and the Conduct", 303-309; Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, A.Nuri Yurdusev eds. (Londra: Palgrave-MacMillan, 2004), 134-136.
- 11 Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi, 1832-1841", *Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ersin Embel yay.haz., (Ankara: TTK, 2008),161-163.
- 12 Daha erken dönemler için geniş bir literatür mevcut olduğundan, burada tekrara girilmeyecektir; bkz., Carter V. Findley, (1972). "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *International Journal of Middle East Studies*, 3 (1972), 388-416. Ercüment Kuran, (1988). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Faaliyetleri 1793-1821*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988).
- 13 Emmanuel de Lévis Mirepoix, *Le Ministère des Affaires étrangères - Organisation de l'Administration centrale et des services extérieurs, 1793-1933*, (Angers: Société Anonyme des Éditions de l'Ouest, 1934), 180-181.

çeyreğinde “maaşsız ataşe” şeklinde nadiren kullanılmış olduğu görülse de 1831’den itibaren Britanya Hâriciye Dâiresi’nde de dâimi statüde “ücretli ataşe” veya “maaşlı ataşe” kabul edilerek diploması kurumunun bir parçası hâline gelmiş ve yerleşmiştir.¹⁴ Benzer bir durumun askerî ataşeler için de geçerli olduğu görülecektir. Fransa ve Britanya hâriciyelerinde bu unvanla meslek memuru niteliğinde merkezî atanmaların yapılması, 1850’lerden itibaren diğer Avrupa devletlerince de benimsenecektir.

Âli Paşa’nın 1861 başında Henry Bulwer’e verdiği bilgiye göre Osmanlı diplomatik misyonlarındaki hizmet dereceleri şu şekildedir: Büyükelçi, Fevkalâde ve Tam Yetkili Elçi, Mukîm Elçi, Maslahatgüzâr, Müsteşar, Birinci Sekreter (yahut Birinci Kâtip), Kâtip, İkinci Kâtip ve Ataşe.¹⁵ Terfi için benimsenen tek dayanak ise liyâkat olarak gösterilmiştir. Bir Osmanlı diplomatik misyonunun mensuplarının âmirleriyle ilişkileri ise “mutlak itâate” dayanır. Misyon şefi, emri altında olanların davranışları üzerinde kapsamlı bir denetim hakkına sahiptir. Çünkü bu, onların açığa çıkardıkları karakteri etkilemektedir. Müsteşarın görevi, misyon şefine yetkinliği ölçüsünde yardımcı olmaktır. Evrâkın yazılması ise kâtiplerin sorumluluğundadır. Ataşelere gelince; yazışmaların kopyalanması, düzenlenmesi, temize geçirilmesi ve kaydedilmesinden sorumludurlar. Tercümanların görevleri ise belgeleri Türkçe’ye çevirmek olduğu gibi, ihtiyaç duyulması ve misyon şefinin görevlendirmesi hâlinde, görev yaptığı ülkenin yerel makamları ve Dışişleri Bakanlığındaki meslektaşlarıyla sözlü iletişim kurmaktır. Âli Paşa, yurtdışındaki temsilciliklerde görevlilerin maaş ve ödeneklerini de belirtmiştir. Buna göre sefirlerin maaşları, 270.000 Piastre resmî harcamalara ayrılmak üzere (*à titre de dépenses officielles*) 360.000 piastre olarak belirlenmiştir. Müsteşarlar 52.800, Sefâret Birinci Kâtipleri 39.600, Kâtipleri 21.120, Ataşeler ise 12.320 Piastre maaş almaktadır. Ancak bu personel maaşları, birinci dereceden büyükelçilikler için belirlenmiştir. İkinci dereceden temsilciliklere ise 270.000 Piastre değil,

14 Raymond A.Jones, *The British Diplomatic Service, 1815-1914*, (Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 1983), 66-67. S.T.Bindoff, “The Unreformed Diplomatic Service, 1812-1860”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 18 (1935), 145-146. Bu diplomatik terim ilk defa İngilizce sözlüklerde 1835’te yer almıştır. Daha öncesinde araştırmacıların “maaşsız ataşelik” şeklinde gösterdikleri ise elçilerin maiyetlerinde götürdükleri genç yakınlarıdır. Bu maiyet memurları, öncelikle hâriciye tarafından değil, elçilerin kendileri tarafından seçilirdi ve çoğunluğu, diplomatik kariyere mütemayil meslek memurları değildi. Fakat 1830’larda bu patrimoniyal sistemden vazgeçilmiştir. “Maaşlı ataşe” atamalarına ilişkin belgeler 1836 yılında yayınlansa da Bindoff, 1815’ten sonra münferit olarak benzer belgelerin görüldüğünü zikreder. Şu durumda Britanya hâriciyesinde de diplomatik kariyer memurluğunda ilk basamak olarak ataşelik memuriyetinin 1830’larda teessüs ettiği anlaşılmalıdır. Zira bu memuriyet özelinde merkezi atamaların, uzmanlaşmış kadroların ve kurumsallaşmanın 1830’lardan itibaren başladığını ileri sürmek mümkündür. Örneğin dış misyonlarda ilk “maaşlı ataşelik”lerden birine 1832’de, St.Petersburg’daki Britanya sefâretinde rastlanmaktadır ve özellikle 1830’ların sonundan itibaren de bu memuriyetin Britanya’nın diğer elçiliklerine de teşmil edildiği anlaşılmalıdır. *British Diplomatic Representatives, 1789-1852*, S.T.Bindoff, E.F.Malvolm Smith, C.K.Webster eds., (Londra: Royal Historical Society, 1934), 116.

15 “*Les grades de service dans le mission diplomatiques sont les suivants: Ambassadeur, Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire, Ministre Résident, Chargé d’Affaires, Conseiller, Premier Secrétaire, Secrétaire, Second Secrétaire, Attaché. La seule base adoptée pour les promotions, c’est la capacité.*” BOA.HR.MTV.59/1. 1861 yılında İngiltere’nin İstanbul elçiliğinde Sefâret Sekreteri, Şark Sekreteri, Kıdemli Maaşlı Ataşe, Mahrem Dragoman, Kıdemsiz Maaşlı Ataşeler, Kıdemsiz Dragomanlar, Maaşsız Ataşeler ve Arşivci bulunuyordu. Jones, s.224.

180.000 Piastre ayrılmıştı. Resmî harcamalar için ise 240.000 Piastre düşünülmüştür. Diğer diplomatik ve idârî görevlilerin maaşları aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, ikinci dereceden temsilciliklerde ataşelerin maaşları 19.800 Piastre olarak gösterilmiştir. Üçüncü ve dördüncü dereceden misyonlarda ise Malahatgüzâr ve Mukîm Elçiler için 120.000 kişisel, 60.000 Piastre ise resmî giderler için tahsis edilmiştir. Bu misyonlarda Birinci Kâtip 26.400 Piastre maaş almaktaydı. İmparatorluk Hazinesinin sorumluluğunda olan bu ödeneklere ek olarak, Dışişleri Bakanlığında önceden izin alınması şartıyla misyon ikâmetinin kiralanması, balolar ve diplomatik yemeklerin gerektirdiği olağanüstü masrafların hizmet satın alma yoluyla karşılanması ve misyonun mobilyalarının bakımı; tüm posta ve telgraf ücretleri vesâir ücretler; misyonlar tarafından İmparatorluğun herhangi bir ihtiyacına harcanan tüm ücretler, önceden yetkilendirilmeksizin İmparatorluk Hazinesinin sorumluluğundadır. 1861 Yılı itibarıyla Bâbiâli'nin Londra'da, Paris, Viyana'da büyükelçilikleri; St.Petersburg, Berlin, Tahran'da elçilikler; Torino ve Atina'da ise maslahatgüzârlıklar bulunuyordu.¹⁶

Bâbiâli her ne kadar 1832'den itibaren ülke dışında daimî diplomatik temsilcilikler kurmuş olsa da kurumsallaşma, yukarıda da belirtildiği gibi yaklaşık yirmi yılı aşkın bir zaman almıştı. Kırım Harbi sonrasında Bâbiâli yeni temsilcilikler açtığı gibi, mevcut temsilciliklerin personel kadrolarını da genişletmiştir. Ataşelik memuriyetinin de Kırım Harbi'nden hemen sonra neredeyse tüm misyonlara teşmil edildiği anlaşılmaktadır. Buna en iyi örnek, Kırım Savaşı'nın hemen sonrasında büyük devlet kategorisindeki devletler nezdindeki elçilikler yanında, Brüksel'deki gibi daha mutevazi misyonlarda dahi ataşe ünvanıyla bir görevlinin mevcut olmasıdır.¹⁷ Böylelikle diplomatik temsilciliklerde gerek sivil gerekse de askerî ataşelik görevi ihdâs edilmiş, bu göreve de Müslüman veya Gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın personel istihdam edilmiştir. Burada küçük bir parantez açmak gerekir ki Tanzîmât döneminde ataşe ünvanıyla misyonlara yalnızca diplomatik görevlilerin değil, örneğin imamların da tayin edilebildiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Bir başka deyişle Osmanlı diplomatik misyonlarına imam tayin edilmesi, II.Abdülhamid döneminden önce başlayan bir uygulama olduğu gibi daha da önemlisi, ataşelik ünvanının imamlara kadar teşmil edilebilmesidir.

1850'lerin başında diplomatik misyonlarında ataşelik unvan ve görevi nadiren tevdi edilse de,¹⁹ 1860 yılından itibaren tamamen yerleşik bir memuriyet hâline gelmiştir. Osmanlı

16 BOA.HR.MTV.59/1.

17 BOA.HR.SFR.4...24/88 (Brüksel, 12 Aralık 1856).

18 Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamları", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 16 (2019), s.763. Mustafa Efendi'nin Malta'daki Osmanlı temsilciliğine ataşe olarak imam sıfatıyla tayin edilmesi (*comme attaché au Consulat Imperiale à Malte en qualité d'Imam*) BOA.HR.MTV.59/2, (Âli Paşa'dan Malta'daki Naoum Efendi'ye, 9 Kasım 1864; Naoum Efendi'den Âli Paşa'ya, Malta, 30 Aralık 1864).

19 Frederic Millingen'in Londra sefâret ataşesi olarak atanması; BOA.HR.SFR.3...12/13, (27 Aralık 1851; 13/15, 17 Temmuz 1852); yine aynı şekilde Paris sefâretine "unvansız" olsa da yabancı bir ataşe ataması hakkında; BOA.HR.TO.70/30 (27 Kasım 1850); "...Mösyö Sefils Soldonhof bendelerinin silk-i tebaa-yı saltanat-ı seniyyeye kabulünü âmir muahharen irsâl buyurulan fermân-ı âlî-şânda her ne kadar hakkında maiyyet me'mûru unvânı tasrih ve beyân buyurulmuş ise de..." Nispeten erken döneme ait bu tür belgelerde, ataşeliğin karşılığı olarak maiyyet memurluğu da kullanılmaktaydı.

Devleti'nin yurtdışındaki diplomatik misyonlarında Paris ve Londra sefâretleri, birçok bakımdan öncü bir nitelik taşır. Örneğin Paris'te 1853 yılında ataşe unvanı ile Âgâh ve Tevfik Efendiler görev yapmaktaydı. Daha da ilginç olan nokta Âgâh Efendi; *Takvîm-i Vekâyi*'nin Fransızca nüshasını çıkaracak babası Aleksandr Blak gibi kendisi de Osmanlı basın ve entelektüel tarihinde önemli bir iz bırakacak olan Eduard Mösyö Blak Bey'in (Edouard Blacque) de Paris sefârethânesinde, henüz Kırım Savaşı'nın arefesinde ataşe unvanıyla görev yapıyor olmasıydı.²⁰ Blak Bey, 1849 senesinde Paris sefaretine ataşe olarak atanmıştı.²¹ 1840'ların son yıllarında bazı Osmanlı belgelerinde sırkatibi mahiyetinde ataşe olarak atandığı da görülmektedir.²² Bir başka deyişle benzer göreve ilişkin Avrupa'daki dışişleri yapılanmalarına uygun olarak bir unvân değişikliğinin de söz konusu olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla 1850'lerin hemen başında, Mustafa Reşid Paşa'nın Hâriciye Nâzırlığı ve Sadriâzâmlığı döneminde ataşelik memuriyetinin Osmanlı dışişlerinde ihdâs edildiği, ancak 1850'lerin ikinci yarısında elçiliklerde stajyer veya meslek memuru niteliğinde gittikçe yaygınlaştığı görülüyor. Savaş sonrasına gelince; örneğin 5 Ocak 1859 tarihli Londra sefâret personel listesinde, Paul (Pavlaki) Musurus Birinci Kâtip (*Premier secrétaire d'Ambassade*) olarak görünmektedir. 1859'da Londra sefaretinde ataşelik görevi, personel listesinde bulunmamaktaydı.²³ 30 Aralık 1860 tarihli bir belgede ise Etienne Musurus, ikinci kâtip (*second secrétaire*), Paul Musurus ise birinci ataşe (*premier attaché*) ünvanıyla kayıtlıdır.²⁴ Bu ad altında bir memuriyetin tam anlamıyla yerleştiği 1861 yılının başında Kostaki Musurus'un, Britanya Başvekili Lord John Russel'a sunduğu Londra sefâreti personel listesi şu şekildedir:

Halil Efendi, *Premier Secrétaire d'Ambassade (Başkâtib)*

Monsieur Etienne Musurus, *Second Secrétaire d'Ambassade (İkinci Serkâtib)*

Monsieur Paul (Pavlaki) Musurus, *Premier Attaché (Birinci Ataşe)*

Monsieur Henry Treby, *Employé de Chancelier (Kaңçılarya Memuru)*

Monsieur Claude Bizalion, *Archiviste.*

20 Âgâh Efendi, daha sonra meşhur Tercümân-ı Ahvâl gazetesini çıkaracak ve Türk entelektüel tarihinde önemli bir iz bırakacaktır. "Sefâret ataşelerinden Âgâh ve Tevfik Efendilerin adem-i lüzûmuna mebni Dersâdet'e irsâl olunmuş olmaları..." Eduard Blak Bey, Bâbiâli tarafından Paris'e eğitim amacıyla gönderilmiş, daha sonra ataşe olarak atanmıştı. Kendisinin uygunsuz davranışları nedeniyle ataşelik görevine son verilmişti. BOA.İ.HR.97/4753 (16 Receb 1269/ 25 Nisan 1853 lef 2-3). Âgâh Efendi için bkz., Nuri Yüce, "Âgâh Efendi, Çapanzâde", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Andiklopedisi*, I (1988), 447-448; Blak Bey için bkz., Orhan Koloğlu, "Blak Bey, précurseur du Tanzimat. Une famille française au service de la Sublime Porte (1820-1923)". *Anatolia moderna*, No 1 (1991), 108-109. Literatürde Âgâh Efendi için maiyet kâtibi olarak Paris'te görevlendirildiği yazmakla birlikte, Osmanlı Türkçesindeki bazı belgelerde de unvanı doğrudan "ataşe" olarak geçmektedir. Dolayısıyla bu memuriyetin Osmanlı bürokratik terminolojisinde "elçilik maiyet kâtibi" olarak tercüme edildiği de anlaşılıyor.

21 BOA.HR.TO.70/45 (Paris, 17 Mart 1849).

22 BOA.İ.HR.46/2192 (15 Şaban 1264/ 17 Temmuz 1848). "...Ve üçüncü tercümanlık maaş olarak cânib-i sefâretden i'tâsı mes'ele olan on beş altın münâsefeten verilse geçinebileceklerine ve o cihetle ziyâde bir mesârifî mücib olmayacağına binâen mûmâileyhümânın maiyyet sırkatibi mâ'nâsına olan ataşe unvânıyla ta'yin olunmaları..."

23 BOA.HR.SFR.3..., 42/12.

24 BOA.HR.SFR.3..., 55/25.

Monsieur Boistel, *Professeur de droit des fils de l'Ambassadeur*. (Büyükelçinin erkek çocuklarının hukuk hocası)

Madame Moreau, *Institutrice des filles de l'Ambassadeur* (Büyükelçinin kızlarının öğretmeni).²⁵

Bu listede dikkat çeken hususlardan biri de Osmanlı diplomatik misyonlarının zaman zaman geçici olarak hukukçu çalıştırabildiği gibi, sefirlerin çocuklarının öğretmenlerinin de sefaretteki hizmet personelinden sayılmasıydı. Aynı yıllarda Agop Efendi'nin ise Sefâret Müsteşarı (*Conseiller*) olarak görev yaptığını görmekteyiz.²⁶ Yine daha sonraki yıllarda; 15 Ocak 1862 tarihli listede, Paul (Pavlaki) Musurus *Premier attaché* olarak gözükmektedir. 7 Ocak 1863 ve 8 Ocak 1864, 16 Ocak 1865 tarihli personel listelerinde, Paul Musurus aynı unvan ile görevini yürütmektedir. Dolayısıyla 1860'tan sonra diplomatik ataşelik görevinin Londra misyonunda kesin olarak yerleştiği anlaşılmaktadır.²⁷

Atina elçiliği ile yapılan bir yazışmadan, misyonlarda fahrî ataşe unvanıyla görevlendirilmeler de yapılabildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Yorgaki Apostolidi Bahçevanoğlu isimli bir genç, babası aracılığıyla Atina'daki Osmanlı elçiliğinde fahrî ataşe (*en qualité d'Attaché honoraire*) olarak görevlendirilmek için başvurur. Yorgaki Bahçevanoğlu, Atina Politeknik Okulu (*l'école Polytechnique d'Athènes*) talebesidir. Elçi Fotiyadi Bey, bu talebi Âli Paşa'ya iletir ve İstanbul'dan olumlu yanıt alır. Ancak Âli Paşa, elbette temsilcilikte diğer personele verilen avantajlardan Bay Yorgaki'nin istifade edemeyeceğinin altını çizer.²⁸ Bir diğer örnek Paris sefaretinden verilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda seçkin bir Ermeni aile olan Dadyanlara mensup, Boğos Bey Dadyan'ın oğlu Mıgırdıç Dadyan eğitim için gittiği Paris'te, aynı zamanda Osmanlı sefaretinde "Fahrî Ataşe" unvanıyla (*le titre d'attaché honoraire de notre Ambassade*) görev yapmıştır.²⁹

Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte burada asıl dikkat çekilmesi gereken nokta, Tanzîmât döneminde özellikle eğitim amacıyla yurtdışına giden Müslüman, Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşlarının hâriciye temsilciliklerinde ataşelik ünvanıyla istihdâm edilebilmesidir. Diğer yandan yabancılar veya muhtediler de bu unvan ile misyonlarda görev alabilmekteydiler. Torino elçisi Rüstem Bey'in kendisinden sitâyîşle bahsettiği Bay Justin Bosio, 6 yıldır İtalya'daki Osmanlı elçiliğinde çalışmaktadır. Rüstem Bey, Âli Paşa'dan Bosio'ya İmparatorluk Torino Temsilciliği'nde ataşelik ünvanı tevdi edilmesini talep etmiştir. Âli Paşa ise talebin uygun bulunduğunu ve Bay Bosio'nun ataşe olarak atandığını (*nommé*

25 BOA.HR.SFR.3... 31/10 (Bryanston Square, 19 Ocak 1861; HR.SFR.3... 55/25, 30 Aralık 1860).

26 BOA.HR.SFR.3... 52/23, 27 Haziran 1860.

27 BOA.HR.SFR.3... 31/10. Bu dosyada 1857 – 1866 yılları arasında Londa sefaretinin personel listeleri yer almaktadır.

28 BOA.HR.MTV.13/7 (Âli Paşa'dan Atina'daki Fotiyadi Bey'e, 15 Ocak 1862).

29 BOA.HR.MTV.13/9 (Âli Paşa'dan Paris'deki Agop Efendi'ye, 29 Ocak 1862; BOA.HR.MKT.379/48, 18 Zilkade 1277/ 28 Mayıs 1861).

Attaché à la Légation Impériale de Turin) Rüstem Bey'e bildirmiştir.³⁰ Yine 1869 yılında Sir Austin Gaston Morel, Floransa'daki Osmanlı sefaretine, ataşe olarak atanır ancak hâlihazırdaki yabancı vatandaşlığından ayrılıp, Osmanlı vatandaşlığına geçmek şartıyla bu görev kendisine tevdi edilir.³¹ Morel, liyakati de dikkate alınarak, vatandaşlık değiştirdikten sonra ataşe olarak atanmıştır. Daha sonra St.Petersburg elçiliğinde 3. kâtiplikten 2.kâtipliğe terfi edecektir.³² Benzer bir başka örnekte ise imparatorluk eczasısı İtalyan asıllı Faik Paşa (Francesco Della Suda)'nın oğlu Charles Della Suda, Paris'e eğitim amacıyla gittiğinde de aynı zamanda sefârete ataşe olarak tayin edilir.³³

Başlangıçta fahrî ataşeliğin sık uygulandığı görülmektedir. Özellikle eğitim amacıyla yurtdışında bulunan genç Osmanlı vatandaşlarının bir kısmı, ataşelik unvanıyla elçiliklerde bir bakıma stajyer olarak görev alabilmekteydiler. Örneğin Atina'da Yunan kamuoyunda etkili olduğu söylenen ve Osmanlı vatandaşı Pantelli Trallis'in oğlu Nicolas, Atina'da eğitim almaktadır. Nicolas'ın Atina'daki Osmanlı elçiliğinde ataşe olarak istihdâm başvurusu, Bâbîâli'ye bildirildiğinde Âli Paşa tarafından olumlu karşılanmıştır.³⁴ Bu dönemde özellikle eğitim amacıyla gönderilen gençler arasında yetenekli olanların talep etmeleri hâlinde elçiliklerde ataşe olarak istihdam edilmeye başladıkları dikkat çekmektedir. Kâni Paşa'nın oğlu Rıfat Bey, eğitimini tamamlamak için Paris'e gitmeden önce Sultanın emriyle aylık 750 Frank maaşla ilgili Osmanlı sefaretine ataşe atanmıştır. Bu konuda Paris Büyükelçisi Cemil Paşa'ya Sadriâzâm Âli Paşa'nın bizzat referans olduğu görülüyor. Rıfat Bey Paris'e gelir gelmez büyükelçiliğe yerleştirilir ve büyükelçinin himayesinde hem eğitimine hem de görevine başlar.³⁵ Benzeri birçok örnek, Osmanlı hâriciyesinde ataşelik görevinin teşekkül evresinde bu memuriyetin "tahsil-i fûnûn" için Avrupa'ya gönderilen talebelere maaşlı veya maaşsız olarak tevdi edildiğini göstermektedir.³⁶

Avrupa'nın çeşitli şehirlerine eğitim ve bilimsel çalışma için gönderilen Osmanlı talebeleri yahut muallimler, bu unvan ile diplomatik misyonlarda istihdam edilirken bazı atamalarda liyakat usulüne dikkat edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin bir defasında Londra sefaretinde görev yapan Delaver Bey, elçiliğe ait bir miktar parayı zimmetine geçirerek firar etmiştir.³⁷

30 BOA.HR.MTV.13/13 (Rüstem Bey'den Âli Paşa'ya, 20 Eylül 1862; Âli Paşa'dan Rüstem Bey'e, 30 Ekim 1862); HR.MTV.61/34 (Rüstem Bey'den Âli Paşa'ya, Torino, 4 Aralık 1862).

31 BOA.HR.MTV.13/39 (Safvet Paşa'dan Rüstem Bey'e Cevap, 10 Şubat 1869; Rüstem Bey'den Safvet Paşa'ya Cevap, 5 Mart 1869)

32 BOA.HR.MTV.13/59 (2 Temmuz 1871).

33 BOA.HR.MTV.13/23 (Fuad Paşa'dan Cemil Paşa'ya, 30 Eylül 1867; Cemil Paşa'dan Fuad Paşa'ya, 22 Kasım 1867).

34 BOA.HR.MTV.13/15 (Fotiadès Bey'den Âli Paşa'ya, 25 Şubat 1864; Âli Paşa'dan Fotiadès Bey'e, 17 Mart 1864).

35 BOA.HR.MTV.13/18 (Âli Paşa'dan Safvet Paşa'ya, 20 Mayıs 1866; Safvet Paşa'dan Âli Paşa'ya, 13 Temmuz 1866).

36 "Mâliye Nezâretine buyuruldu: Hekim Kara Teodori'nin mukaddemâ tahsil-i fûnûn eylemek üzere ataşelik unvânıyla Berlin sefâret-i seniyyesi maiyetine ta'yin olunmuş olan mahdumu..." BOA.HR.MKT.184/59 (4 Şaban 1273/ 30 Mart 1857).

37 BOA.HR.MKT. 70/73 (28 Rebiülâhîr 1273/ 26 Aralık 1856).

Ataşe atamalarında patrimonyal ilişkilerin de devam ettiği, bazı örneklerden anlaşılmaktadır. Tanzîmât döneminde Osmanlı hariciyesinin profesyonelleşmesiyle birlikte, Âli Paşa'nın Bulwer'e ifade ettiğinin aksine, bir ölçüde içe kapanmaya yaşandığı da görülür. Alt kademe memuriyetlere atama yapılırken hâriciye personelinin çocuklarına belli bir öncelik tanınabilmektedir. Örneğin 1867'de Paris sefaretine ataşe tayin edilen Tercüme Odası memurlarından Afif Bey'in oğlu Ahmed Bey, Refet Bey'in yerine, selefinin aldığı 3000 Frank maaşla ataşe tayin edilmişti. Bu genci tavsiye ederken Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, Ahmed Bey'in zekâsı, çalışkanlığı ve yeteneklerine dikkat çekiyordu.³⁸ Neticede Ahmed Bey, "basit ataşe" olarak sefârete atandı.³⁹ Hâriciye kayıtlarında bu türden atamalarda çeşitli resmî referans mektuplarına da rastlamak mümkündür.

1860'larda sefaretlerdeki ataşelerin rütbe tasnifine tâbi tutulduğu ve misyon hiyerarşisi içinde yüklebildikleri anlaşılıyor. 1868'de Londra sefaretinde Birinci Ataşe olarak görev yapan Pavlaki Bey'in (Paul Musurus) rütbesi yükseltilerek bir üst makam olan İkinci Sekreter (Kâtip) olarak atanması, buna işaret etmektedir. Pavlaki Bey, sefir Kostaki Musurus'un oğludur ve diğer oğlunun da misyondaki görevleri dikkate alındığında, Londra sefaretinin, Osmanlı hâriciyesindeki nepotizmin bir örneği olarak gösterilmesi mümkündür.⁴⁰ Aynı şekilde Atina elçisi Yanko Fotiyadı Efendi, Paris'te hukuk eğitimi alan büyük oğlu Etyen Fotiyadı'nın Atina temsilciliğine ataşe olarak atanması için ricada bulunur. Yanko Bey, böylelikle oğlunun meslekî gelişimini de yönlendirme ve takip etme imkânına sahip olacağını ileri sürer. Netice itibarıyla Etyen Fotiyadı, babasının altında fahrî ataşe olarak Osmanlı hâriciye kadrosuna kabul edilmiştir.⁴¹ Hâriciye kadrolarındaki profesyonelleşme sürecinde istisnâî durumlarla da karşılaşılabilirdi. Askerî Ataşe olarak görev yapan Kaimakam (*Lieutenant Colonel*) Aziz Bey'in Berlin elçisi Aristarki Bey tarafından İkinci Kâtipliğe atanmasının ardından St.Petersburg sefiri Karatodori Bey'in Berlin'de eğitimine devam eden oğlu Aleksandr Karatodori, Bâbîâli tarafından Aziz Bey'in yerine ataşe olarak atanır.⁴²

Tanzîmât döneminde Bâbîâli'nin Avrupa'daki misyonlarında Rum kökenli elçilerin çoğunlukta olması, hâriciye kadrolarında da Rumların etkili olmasını beraberinde getiriyordu. Bunun yanında Bulgar kökenli Aleksandr Efendi'nin 2000 Piastre maaşla Paris Büyükelçiliğine ataşe olarak atanması örneğinde olduğu gibi⁴³ imparatorluğun Rum olmayan gayrimüslim tebaası arasından da diplomatik görevlere ataşe olarak atamalar yapılabiliyordu. Her ne kadar

38 BOA.HR.MTV.13/20 (Safvet Paşa'dan Cemil Paşa'ya, 4 Temmuz 1867; Cemil Paşa'dan Safvet Paşa'ya, 9 Ağustos 1867).

39 BOA.HR.MTV.13/24 (Serkis Efendi'den Cemil Paşa'ya, 9 Ekim 1867).

40 BOA.HR.MTV.13/34 (Fuad Paşa'dan Musurus Paşa'ya, 17 Haziran 1868; Musurus Paşa'dan Fuad Paşa'ya, 2 Temmuz 1868).

41 BOA.HR.MTV.14/2 (Fotiyadı Efendi'den Safvet Paşa'ya, Atina 24 Şubat 1875; Safvet Paşa'dan Fotiyadı Efendi'ye, 3 Mart 1875).

42 BOA.HR.MTV.13/35 (Aristarki Bey'den Fuad Paşa'ya, 17 Haziran 1868; Âli Paşa'dan Aristarki Bey'e, 17 Haziran 1869).

43 BOA.HR.MTV.13/42 (Âli Paşa'dan Cemil Paşa'ya Cevap, 3 Mart 1869; Cemil Paşa'dan Âli Paşa'ya, 26 Mart 1869).

Ahmed Cevdet Paşa gibi kimi bürokratlar hâriciye kadrolarında gayrimüslimlerin ağırlığını Âli Paşa'nın kendisine bürokraside rakip olabilecek kimselerin çıkmasını engelleme politikası olarak yorumlasa da⁴⁴ bu durumun devletin İslahât Fermânı'nda verdiği taahhütleri uyguladığını Avrupalı devletlere ispatlama politikasının bir parçası olduğu düşünülebilir. Nitekim Âli Paşa'nın ölümünden sonra da bu uygulamanın devam ettiği açıkça gözükmektedir. Örneğin Kostaki Logodes Efendi'nin oğlu Pandelaki Efendi, 1873 yılında Brüksel'de eğitim alırken aynı zamanda Osmanlı temsilciliğine fahrî атаşe olarak atanmıştı.⁴⁵ Benzeri başka örneklerin de bulunması, bu uygulamanın arka planını Âli Paşa'nın kişisel hırslarından ziyade 19. yüzyıl Osmanlı hâriciyesinin kozmopolit yapısında aramak gerektiğine işaret eder. Yine de Viyana Büyükelçiliği'ne атаşe olarak atanan Refik Bey veya St.Petersburg sefaretine атаşe olarak atanan Niyazi Bey örneğinde olduğu gibi, Müslümanların da dış misyonlarda атаşe olarak atandığı görülmektedir.⁴⁶

Âli Paşa'nın Eylül 1871'deki ölümünden sonra yerine gelen Server Paşa'nın personel kadrolarına атаşe atanmasında selefi kadar cömert davranmadığı anlaşılıyor. Örneğin Berlin elçisi Aristarki Bey'in elçilikte Birinci Kâtibin bulunmadığından bahisle şiddetle ihtiyaç duyduğunu belirtmesine karşı Aleksandır Mavroyani isimli birisinin elçiliğe maaşlı атаşe (*attaché paye*) olarak atanmasına Bâbiâli, ekonomik tedbirleri gerekçe göstererek onay vermemiştir.⁴⁷ Lâkin kısa bir süre sonra Paris ve Roma'daki temsilciliklere talebelerden fahrî атаşe atanması örneğinde olduğu gibi, misyonlarda bu görevin artık kalıcı hâle geldiğini gösteriyor.⁴⁸ Hatta daha sonra bakanlık makamına kadar yükselecek olan Gabriel Naradounghian'ın hâriciye tecrübesi de yukarıda örneklere benzerdir. Gabriel Efendi, henüz Paris'te hukuk eğitimi alırken Bâbiâli'ye başvurmuştur. Hâriciye Tahrîrât Kaleminde (*Bureau de la correspondance étrangère*) çalışırken 1871'de izin alarak Paris'e hukuk eğitimi almaya geldiğini başvurusunda belirten Gabriel Efendi, eğitimine devam ederken aynı zamanda Paris'teki Osmanlı sefâretinde çalışmaya başlar. Ağustos 1873'te Raşid Paşa'ya yazdığı mektubunda, Paris sefâretinde fahrî

44 Bkz., Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri*, 84-85.

45 BOA.HR.MTV.13/72 (Halil Paşa'dan Glavani Efendi'ye, 5 Şubat 1873; Glavani Efendi'den Halil Paşa'ya, Brüksel, 6 Mart 1873).

46 BOA.HR.MTV.13/48 (Âli Paşa'dan Viyana'daki Chryssydi (Krisssidi) Effendi'ye, 24 Eylül 1869; Chryssidi Effendi'den Âli Paşa'ya, 9 Aralık 1869); BOA.HR.MTV.13/55 (Âli Paşa'dan Rüstem Bey'a, 5 Ocak 1871; Rüstem Bey'den Âli Paşa'ya, St.Petersburg, 2/14 Şubat 1871). Niyazi Bey'in maaşı 2000 piastre olarak belirlenmiştir. Ancak Niyazi Bey, kısa bir süre sonra istifa edecek ve yerine Rauf Bey, aynı maaşla atanacaktır. BOA.HR.MTV.13/58 (Âli Paşa'dan Rüstem Bey'e, 26 Haziran 1871). 1860'larda Avrupa'daki Osmanlı temsilciliklerine yapılan Müslüman kökenli diplomat atamalarının geneline bakıldığında, Ahmed Cevdet Paşa'nın Âli Paşa'ya yönelik eleştirisinin geçerliliği tartışmalı hâle gelecektir. Âli Paşa döneminde özellikle Müslüman gençler arasından da diplomatik görevlere atama yapıldığı görülmektedir.

47 BOA.HR.MTV.13/58 (Âli Paşa'dan Rüstem Bey'e, 26 Haziran 1871) BOA.HR.MTV. 13/57 (Aristarki'den Server Paşa'ya, Berlin, 18 Ekim 1871; Server Paşa'dan Aristarchi Bey'e, 1 Kasım 1871).

48 Bâbiâli Tercüme Odası memurlarından Kâzım Bey'in hâlihazırda Paris'te bulunan oğlu İzzet Bey'in elçiliğe *attaché honoraire* olarak atanması (BOA.HR.MTV.13/60, Server Paşa'dan Cemil Paşa'ya, 3 Nisan 1872; İzzet Bey'den Server Paşa'ya, 12 Nisan 1872; Cemil Paşa'dan Server Paşa'ya, Paris, 2 Temmuz 1872). Hâlihazırda Roma'da okuyan Tekvur Efendi'nin de Roma temsilciliğine *attaché honoraire* olarak atanması (BOA.HR.MTV.13/66 (Halil Paşa'dan Serkis Efendi'ye, 23 Eylül 1872; Serkis Efendi'den Halil Şerif Paşa'ya, Roma, 22 Kasım 1872).

ataşelik memuriyetine atanma talebini dile getirir. Mektubunda mesaî amirlerini de referans olarak gösterir. Raşid Paşa ise hâlihazırdaki Paris sefiri Ali Paşa'ya danışır.⁴⁹ Ali Paşa ise Bâbîâli'ye verdiği yanıtta, Gabriel Efendi'nin liyâkatini mesai arkadaşlarının da takdir ettiğini belirtmiş, olumlu rapor vermiştir. Bunun üzerine Hâriciye Tahrîrât Kalemi mensubu ve Paris'te hukuk öğrencisi olan Gabriel Efendi Noradunkyan, İmparatorluğun Paris elçiliğine *Attaché Honoraire* olarak atanır.⁵⁰ Bu atama, Gabriel Efendi'nin Osmanlı bürokrasisindeki kariyeri için önemli bir dönüm noktasıdır.

1860'lardan itibaren Osmanlı hâriciyesinde artık ataşelik kurumunun yerleştiğine yukarıda değinilmişti. Bir ataşenin görevine özel sebeplerle başlayamaması üzerine, derhâl onun yerine bir başkası atanıyordu.⁵¹ Devlet, bu tür atamalarda Gayrimüslim ve Müslüman ayrımı gözetmediği gibi, Müslümanlar arasında da genelde bir ayrım gözetmiyordu. Şamlı Şedid Efendi yahut Habeşî Şedid Efendi olarak bilinen Suriye kökenli bir vatandaşın elçilikteki kaçınılmaz işlerinin yürütülmesinde liyâkatinden memnun olan Viyana elçisi Halil Paşa, göreve başlamasından iki ay sonra onun fahrî ataşe olarak atanmasını sağlamıştır.⁵² Kısacası Osmanlı hâriciyesinde ataşelik, 1860'lardan itibaren hâriciyede meslek memurluğunda kariyerin başlangıç aşaması olarak yerleşmiştir.

Askerî Diplomasinin İzinde: Tanzîmât Döneminde Diplomatik Bir Memuriyet Olarak Askerî Ataşelik Üzerine Bazı Gözlemler

1859 yılının Eylül ayında Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği, küçük ölçekli bir diplomatik krizle karşı karşıya kaldı. Elçilikte ataşemiliter olarak görev yapan Binbaşı Rauf Bey, ödemediği mobilya borçları yüzünden alacaklı şahıs tarafından şikâyet edilmesi üzerine polis tarafından gözaltına alınmış, mahkemeye çıkarılmayı beklerken bir gece nezârethânedeki alıkonulmuştur. Osmanlı hâriciyesi derhâl olaya müdahale eder ve Rauf Bey'in elçilik kadrosunda ataşemiliter olarak görev yaptığını, diplomatik dokunulmazlık kapsamında olduğunu iddia eder. Lâkin olan olmuş ve bir bakıma Bâbîâli küçük düşürülmüştür. Osmanlı Devleti, Fransız muhataplarına Osmanlı diplomatik misyonlarındaki ataşemiliterlerin de diplomatik muâfiyetleri hâiz olduklarını, bir başka deyişle diplomat kadrosunda bulduklarını, dolayısıyla Rauf Bey'e yapılan muamelenin diplomatik kâidelerle aykırı ve kabul edilemez olduğunu dile getirir.⁵³ Lâkin borcuna istinâden ataşemiliterin hapse atılması, Paris ve İstanbul arasında küçük çaplı bir diplomatik krize neden olmuştur. Bâbîâli, bu konuda Fransa Hâriciyesinden açıklama talep

49 BOA.HR.MTV.13/82 (Gabriel Naradounghian'dan Raşid Paşa'ya, 11 Ağustos 1873; Raşid Paşa'dan Ali Paşa'ya, 14 Ağustos 1873).

50 BOA.HR.MTV.13/83 (Ali Paşa'dan Raşid Paşa'ya, 20 Ağustos 1873; Raşid Paşa'dan Ali Paşa'ya, 20 Eylül 1873)

51 İstanbul'da izinde olan St.Petersburg elçiliği ataşesi Rauf Bey'in şahsî işlerinden dolayı görevine dönememesi üzerine, yerine Mahmud Nedim Bey'in atanması uygun görülmüştü BOA.HR.MTV.13/100 (Safvet Paşa'dan Kâmil Paşa'ya, 25 Mart 1875).

52 BOA.HR.MTV.14/1 (Viyana sefaretinden Ârifi Paşa'ya, 12 Kasım 1874)

53 BOA.HR.H., 135/3, lef 6, 7 (25 Eylül 1859, İstanbul, Fuad Paşa'dan Agop Efendi'ye).

etmiştir. Sonuç olarak Osmanlı ataşemiliterlerinin diplomatik muafiyetleri görev yaptığı devlet nezdinde kabul edilmiştir.⁵⁴

Bu küçük dava ve diplomatik kriz, 1859'da ataşemiliterlik rütbe ve görevinin Osmanlı hâriciyesinde artık ihdâs edildiğini açıkça göstermektedir.⁵⁵ Bunun yanısıra ataşemiliterlerin, diplomatik kadrolarda istihdam edildiklerini de gösterdiğinden bizi, “askerî diploması” kavramına götürür. Bir başka deyişle ataşemiliterlik, salt bir askerî istihbarat kurumu değil, aynı zamanda bir askerî diploması kurumudur. 1859'da Paris dışında, Berlin'deki Osmanlı elçiliği bünyesinde de bir ataşemiliter bulunmaktaydı.⁵⁶ Osmanlı ordusunda yüzbaşı olan Cemil Bey, bir süredir askerî eğitimini tamamlamak amacıyla Berlin'de bulunmaktadır. Bu genç subayın azmi ve ataşemiliter olarak atanması konusundaki başvurusuna iknâ olan Fuad Paşa, mükâfatlandırmak için ona yeni bir görev vermeyi uygun bulduklarını yazmıştır. Fuad Paşa, Cemil Bey'in Berlin elçiliğine ataşemiliter unvanıyla ataması için Aristarki Bey'i yetkilendirdiğini bildirir. Bu yeni pozisyonun genç subayın eğitime zarar vermesinin herhangi bir şekilde sözkonusu olmadığı ve elçinin denetiminin bu genç askerinin başarısını daha fazla güvence altına aldığı düşünülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Berlin elçiliğinin ilk ataşemiliteri, 1859 başında atanan Cemil Bey'dir. Bir diğer dikkate değer bilgi de Cemil Bey'in de tıpkı Rauf Bey gibi askerî eğitim amacıyla yurtdışına gönderilmiş olmasıdır. Dolayısıyla sivil ataşelerde olduğu gibi askerî ataşelerde de başlangıçta eğitim almak amacıyla Avrupa'ya gönderilen askerî öğrenciler veya subaylar arasından seçilirdi. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nde ataşemiliterlik, 1864'te Ceride-i Askeriyye mecmuasına girmeden çok daha önce resmen oluşturulmuş bir kurumdu.⁵⁷

19. yüzyılın ortalarında diploması, gittikçe profesyonelleştiği gibi alt şubelere de ayrılmaya başlamıştı. Kırım Harbinden sonra Osmanlı hâriciyesi, bildiğimiz kadarıyla en azından 1858'den itibaren tıpkı sivil ataşelik gibi askerî ataşelik görevini de bir diplomatik rütbe ve memuriyet olarak tanıdı.⁵⁸ Napoléon Savaşları ve Viyana Kongresi sonrasında askerî eğitim meselelerinin bağımsızlaşması, şeref ve paye kodlarının ayrışmasıyla birlikte, silâhlı kuvvetler yabancı

54 BOA.HR.H., 135/3, lef 9 (2 Aralık 1859, Paris, Agop Efendi'den Fuad Paşa'ya; lef 11; 4 Ocak 1860, İstanbul, Fuad Paşa'dan Agop Efendi'ye).

55 Bu konu üzerine yapılan çalışmalarda bu görevin ihdâsı için 1860'ların başına dikkat çekilmektedir. bkz., Gültekin Yıldız, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Eliçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdâsı ve Osmanlı Askerî Ataşemiliter Raporları”, *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2012) 239-268; Aydın Çakmak-Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşemiliterlik”. *Tarih Dergisi*, 66/2 (2017), 78-106.

56 BOA.HR.MTV.22/01 (26 Ocak 1859, Fuad Paşa'dan Aristarki Bey'e).

57 “*Memâlik-i ecnebiyyenin ahvâl-i askerîye ve mevâki-yi harbiyyesine kesb-i ulâ' kılınmak üzere Erkân-ı Harbiye Merkez-i Umûmiyyesinden sefâretler maiyyetlerine zâbitân ilhâk olunması ve buldukları devletlerin mevadd-ı askerîyelerine ve envâ'-i eslihalının tebdilâtuna ve nizâmâtı islahâtına ve kuvve-yi askerîyelerinin tenzil ve tezâyüdüne ve teşebbüsât-ı harbiyyelerine ve süver-i idâre-yi askerîyelerine peyderpey vukûf peydâ ederek bu bâbda makâm-ı âlî-yi seraskeri ile muhâbere üzere bulunmaları ve işbu zâbitânın iki senede bir tebdil olunmaları.*” Aynı zamanda coğrafya ve topografya ile lojistik gibi başka alanlarda da bilgi aktarmaları bekleniyordu. *Ceride-i Askeriyye*, (Ramazan 13, Def'a 6, Sene 1280), 1.

58 Bu konuda Gültekin Yıldız'ın öncü çalışmaları, meseleye askerî tarih ve askerî istihbarat perspektifinden yaklaşmaktadır. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021).

ülkelerde mütemekkin askerî ataşeler aracılığıyla uluslararası diplomasi faaliyetlerine girişmişti. Silâhlı kuvvetlerin uluslararası diplomasinin bir parçası hâline gelmesi, 19. yüzyılın devamında diplomasiyi belki de diğer birçok gelişmeden daha fazla etkileyecektir. Avrupa'nın tamamını yoğun bir savaşın içine çeken Devrim ve Napoléon Savaşlarından sonra, 1814-15'te Viyana'da Meternih'in öncülüğündeki diplomatlar, sorunların çözümünü sivil güçlerin çıkarına olacak şekilde askerlerin ellerinden aldılar. Bu süreçte askerler, savaş meselelerinin halledilmesi için diplomat hâline geldiler. Uluslararası düzenin korunmasına daha fazla ihtiyacın olduğu bu dönemde askerler, elçiliklerde görevlendirilmeye başladılar. İlk olarak bu fikir, 1800'de Prusya ordusundan Massenbach tarafından, rakiplerin gelecekte alabilecekleri dostça veya düşmanca askerî pozisyonları öngörülebilme ve askerî istihbarat toplamak amacıyla ortaya atılmıştı. Nitekim daha sonra bu görevi, sıradan diplomatlar üstlendi ve aralarında Napoléon'un general diplomatları gibi askerî meselelere vâkıf olanlar da vardı. Sıradan sivil diplomat heyetlerine bazen uzman subaylar eşlik ederler, yabancı ordular hakkında spesifik bilgiler elde etmeye çalışırlardı. 18.yüzyılda da örnekleri olmakla birlikte 1816'dan sonra ülke dışındaki diplomatik misyonlara askerî gözlemciler de dâhil edilmeye başladı ve Prusya örneğinde bu, bizatihi ordunun talebiyle başlamıştı. Bunların elçiliklere bağlı olmakla birlikte tam olarak onlara tâbi subaylar olduğu söylenemez. Lâkin Hâriciye veyâ Harbiye Nazırlıklarına, daha sonra teşekkül edecek olan Genelkurmaylıklara askerî gözlem raporlarını, sivil elçilikler aracılığıyla iletirlerdi. Her ne kadar kurumun kökleri Napoléon'a kadar gitse de Devrim Savaşlarından sonra Prusya ve Rusya arasında askerî çıkarların ve reaksiyoner sempatilerin ortaya çıkmasıyla iki monark, kendi aralarında doğrudan ilişkinin bir aracısı olarak "askerî temsilciler" atamışlardı; bu temsilciler, Çar ve Kralın maiyetine yerleştirildi ve Hâriciye Nâzırları yahut elçiliklerin başındaki kimselere değil, raporlarını doğrudan hükümdarlara vermeye başladılar.⁵⁹ 19. yüzyıl boyunca diplomatik raporlamanın askerî sektörü gittikçe daha fazla uzmanlık kazandı ve askerî rekabet, yabancı ordular üzerine spesifik enformasyonu gerektirmekteydi.⁶⁰ Avrupalı büyük güçlerin diplomatik temsilciliklerine profesyonel anlamda ilk askerî ataşeler 1830'ların başında atanmaya başlamış olsa da ve bu tür askerî temsilcilik uygulamasına Rusya ve Prusya öncülük etse de tartışmasız olan nokta şudur ki Kırım Savaşı, Avrupalı devletlerin ataşemiliterlik kurumunu tam anlamıyla oluşturmaları için bir dönüm noktasıydı.⁶¹ Örneğin Britanya, elçiliklerde ilk ataşemiliter atamasını Kırım Savaşı sırasında, müttefikleriyle askerî işlerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla İstanbul, Paris ve Torino'ya yapmıştı.⁶² Avrupa'nın geneli için bakıldığında Kırım Savaşı'nın, ataşemiliterliğin tarihi için bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmek mümkündür ve bu durum, Osmanlı Devleti için de geçerlidir.

59 Alfred Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military* (New York: The Free Press, 1967), 179-180.

60 Alfred Vagts, *The Military Attaché*, (New Jersey: Princeton University Press, 1967), 15.

61 Almanya özelinde bakıldığında, ilk Prusya askeri ataşesinin 1830'da Fransa'ya, Louis Philippe'in sarayına atanmasından itibaren ihdâs edilen ataşeliklerin sayısı istikrarlı bir şekilde arttı. Lamar Cecil, *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, (New Jersey: Princeton University Press, 1976), 124.

62 Lothar W. Hibert, "The Early Years of the Military Attaché Service in British Diplomacy", *Journal of the Society for Army Historical Research*. 37 (152) (1959) 165.

Nitekim Osmanlı Devleti de ilk askerî ataşelerini, Kırım Savaşı'na müteakiben atadı. İlk atamalarda Hariciye Nezâreti'nin de Harbiye Nezâreti kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1859 yılında Paris'teki Osmanlı sefâretinde de Rauf Bey isminde bir askerî ataşenin bulunması, esasında bu memuriyetin en geç 1859'da teşekkül ettiğine işaret eder.⁶³ Bununla birlikte Bâbîâli, St.Petersburg elçiliğine Paris ve Berlin gibi Avrupa'daki elçiliklerine nazaran daha geç bir evrede ataşemiliter ataması yapmıştır. Rusya ile Osmanlı arasında formel askerî diplomasinin teşekkül döneminde, St.Petersburg'a gönderilen Osmanlı askerî ataşeleri arasında ilk olarak 1864'te Kurmay Albay Şevket Bey'i görüyoruz. St.Petersburg Sefareti'ne askeri ataşe olarak atandığı bilgisi Rus Dışişleri Bakanı Vis-Şansölye Prens Gorçakov'a bildirilen Miralay Şevket Bey, 1865 yılında St.Petersburg'daki Osmanlı elçilik personeli listesinde maslahatgüzâr Konemenos Bey'den sonra gelmekteydi.⁶⁴ 1866 Baharında, Şevket Bey, St.Petersburg'un ikliminin kendisine iyi gelmediğini ileri sürerek sağlık sebepleri nedeniyle aynı görevle Floransa'ya atanmayı talep etti ve talebi Âli Paşa tarafından uygun bulundu.⁶⁵ Yeri gelmişken vurgulamak gerekir ki bu dönemde Osmanlı'daki Rus ataşemiliterlerin aksine Rusya'daki Osmanlı ataşemiliterleri, daha sık aralıklarla değişmekteydi ve Rusların aksine genelde daha tecrübesiz subaylardan seçilmekteydiler.

Bâbîâli, ataşemiliterleri başlangıçta askerî eğitim için yurtdışına gönderdiği subaylar arasından atamaktaydı. Bu durum, Osmanlı başkentine genelde tecrübeli subayları diplomatik görevle göndermeyi tercih eden Rusya başta olmak üzere diğer büyük güçlere göre Bâbîâli açısından bir dezavantaj yaratmış olmalıydı. 1871'den itibaren St.Petersburg'da askerî eğitim alan Osman Efendi'nin daha eğitimine devam ederken ataşemiliter olarak atanmasını buna örnek göstermek mümkündür.⁶⁶ 1872 sonunda ataşemiliter olarak atanan Erkân-ı Harbiye Binbaşısı (*major d'etat*) Osman Efendi'nin bir süredir Rus ordusunda tâlim görmüş olması, St.Petersburg sefâretinde ataşemiliter olarak atanmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı elçiliği, Rus makamlarından Osman Efendi'nin *kordiplomat* listesine eklenmesi için gerekli girişimlerde bulunmuştur.⁶⁷ Rus ordusunda askeri eğitimine devam eden bir Osmanlı subayının ataşemiliter

63 BOA.HR.H., 135/3, lef 1 (9 Eylül 1859, Paris, Agop Efendi'den Fuad Paşa'ya); BOA.HR.H., 135/3, lef 2 (31 Ağustos 1859, Paris, Agop Efendi'den Kont Walewski'ye).

64 BOA.HR.SFR.1... 10/79 (31 Aralık 1864?). “*Le Colonel d'Etat Major Chewket Bey nommé par S.M. le Sultan attaché militaire à cette légation ainsi que Rifat Bey, 2-e secrétaire étant arrivés dernièrement à St.Petersburg, j'ai l'honneur de prier V.E. de vouloir bien faire les démarches nécessaires pour que ces fonctionnaires aient l'honneur de déposer leurs hommages aux pieds de S.M. l'Empereur de l'auguste famille imperiale.*” Personel listesi için bkz., BOA.HR.SFR.1... 12/100 (3 Eylül 1865) (St.Petersburg sefareti ve ona bağlı konsolosluk listesi).

65 BOA.HR.MTV.22/2, lef 2 (19 Nisan 1866, Floransa, Rüstem Bey'den Âli Paşa'ya); BOA. HR.MTV.22/2, lef 1 (11 Ağustos 1866, Âli Paşa'dan Rüstem Bey'e).

66 BOA.HR.SFR.1... 37/78 (St.Petersburg, 6/18 Ocak 1873, Rüstem Bey'den General Danilof'a) Rüstem Bey'in Stockholm'e yapacağı seyahatte beraberinde götüreceği (Rus ordusunda eğitim gören) genç subay Osman Efendi için Orenienbaum'daki General Daniloff'tan izin talebinde bulunulmuştur. Bu belgede Sefâret ataşesi Rauf Bey bu belgede Osman Efendi'nin kendisine Stockholm yolculuğunda eşlik etmesi hususunda General Danilof tarafından izin verilmesini talep eder.

67 BOA.HR.SFR.1... 46/2, (3/15 Şubat 1874, Prens Lieven'e).

olarak atanması, o dönemde Rusya'nın İstanbul'da bulundurduğu tecrübeli askerî diplomatların potansiyelleri dikkate alındığında tuhaf bir atama olarak değerlendirilebilir.⁶⁸

Tanzîmât döneminde ordunun yeniden yapılanması için Osmanlı Devleti, yalnızca Avrupa'dan askerî uzmanlar davet etmekle yetinmeyip, aynı zamanda askerî uzmanlık eğitimi almaları için Avrupa'ya subaylar da göndermekteydi. Bu dönemde askerî tıp alanında yenilikleri takip etmek, askerlik mesleğinin farklı dallarında eğitim almak üzere Seraskerlik tarafından askerî okul mezunu genç subayların yurtdışındaki belli başlı Osmanlı diplomatik misyonlarına gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Burada bir diğer amaç, aynı zamanda görev yaptıkları ülkelerin dilini de öğrenmeleriydi. Yabancı dile vâkıf personel eksikliği sorunu, Tanzîmât'a kadar Osmanlı hâriciye bürokrasisi için olduğu kadar askerî bürokrasisi için de önemli sorunlardan biriydi. Amaç, bunların gittikleri ülkelerde kendilerine uygun birliklerde istihdam edilip, iki yıl boyunca piyade, süvari ve topçu harekâtları alanlarında eğitimlerini tamamlayıp, daha sonraki iki yıl boyunca da gönderildikleri temsilcilikte ataşe militer olarak istihdâm edilmeleriydi. Bu noktada eğitim, askerî istihbarat için de bir vasıta olarak görülüyor olmalıydı. Sağlık subaylarına gelince; onların da klinik hastanelere yerleştirilip, üç yıl boyunca tıbbî cerrahlık operasyonlarını takip edip, meslekleri için gerekli tecrübeyi kazanmaları amaçlanmaktaydı. İşte St.Petersburg'a gönderilen Osman Efendi'nin bu çerçevede görevlendirildiğini Serasker Esad Paşa, açık bir şekilde elçi Rüstem Bey'e bildirmiş ve Osman Efendi'nin ikâmeti boyunca ona gereken himâyeyi göstermesini ve eğitim sürecinin mümkün olduğu kadar verimli geçmesini sağlamasını istemiştir.⁶⁹ Daha sonra Rauf Bey'in ataşe olarak atandığını Gorçakov'a bildiren Osmanlı elçiliği, bir yandan Çar II.Aleksandr'ın onayını beklerken, diğer yandan da Osman Efendi'nin durumunu gündeme getirmiştir. Gorçakov'a yazdığı mektubunda elçi, Osman Efendi'nin St.Petersburg'a henüz ulaştığını, Rusça öğrenmeye hazırlandığını ve Çar'ın da teveccühüyle askerî bilimlerde pratiğini mükemmelleştirmek için Rus ordusunda uygun bir birliğe yerleştirilmesinin sağlanmasını ve bunun için de Çar'a takdim edilmesi hususunda randevu alınmasını rica etmişti. Osman Efendi yalnızca Türkçe konuşabilmekteydi, dolayısıyla takdimi sırasında tercümanlığını da elçi yapacaktı.⁷⁰

68 Rusya, Kırım Savaşı sonrasında giriştiği askerî ıslahâta istinaden yurtdışında geniş bir askerî ataşelik ağı kurmuştur. 1820'lerde Rusya'nın dış temsilciliklerine gönderilen askerî temsilciler, 1864'ten itibaren diplomatik statüye alındılar ve elde ettikleri diplomatik dokunulmazlık, askerî istihbarat faaliyetlerini daha da kolaylaştırdı. İstanbul ve genel olarak Müslüman Doğu'ya yönelik Rus askerî ataşelerinin faaliyetleri ve nitelikleri hakkında bkz., O.A.Gokov, "Osobennosti voennoy razvedki Rossii na Musulmanskom Vostoke (1856 – 1890 gg.)", *Canadian-American Slavic Studies*, 45 (2011), 36-75. İstanbul'daki Rusya elçiliğinde Kırım Savaşı'ndan sonra görev yapan Rus askerî temsilcileri; Albay Boguslavskiy, Albay Frankini ve Zelenyi, Şark dillerini iyi derecede bildikleri gibi askerî şarkiyatçı kategorisine girecek şekilde, Moskova Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü gibi oryantalist kurumlardan da eğitim almışlardı. Konstantin A. Jukov, *Vostochny vopros v istoriosofskoy konseptsii K.N.Leontyeva*. (St.Petersburg: Aleteyya, 2006), 168. Frankini örneğinde olduğu gibi bazıları, İran'da da görev yapmışlardır.

69 BOA.HR.SFR.1... 30/21 (16 Ekim 1871, Esad Paşa'dan Rüstem Bey'e)

70 BOA.HR.SFR.1... 31/79 (25 Aralık 1871/ 6 Ocak 1872, St.Petersburg).

Böylelikle Osman Efendi'nin Rus ordusundaki eğitim süreci başlamış olur. Yukarıda da belirtildiği gibi Osman Efendi, St.Petersburg'a gittiğinde Türkçe'den başka bir dil konuşamıyordu ve hâliyle herhangi bir askerî birlikte ne Rusça öğrenebilmesi, ne de askerî eğitimine Rusça bilmeden devam etmesi mümkün değildi. Osmanlı elçisi bunun üzerine Osman Efendi'ye ülkenin dilini iyi derecede öğretecek bir Rusça öğretmeni buldu ve St.Petersburg'a varışından sonraki yedi ay boyunca Osman Efendi, “özenle çalışıp, birazcık Rusça anlamaya ve kendisini yeterince ifade etmeye” başladı. Elçi, artık Osman Efendi'nin bir askerî birliğe kaydedilmesi ve kendisini askerlik mesleğinde mükelleştirmesinin zamanı geldiği kanaatindeydi. Bunun üzerine Rusya Harbiye Nâzırı ile konuştuğundan sonra Osman Efendi'nin St.Petersburg'a trenle bir buçuk saatlik mesafedeki, Finlandiya Körfezi kıyısında bulunan Oranienbaum'daki “model alaya” dâhil edilmesi konusunda İmparator'dan yetki alınmasına karar verildiğini ifade eder. Manevra, taktik ve askerî bilimlerin diğer alanlarında bütün reformların ve yeniliklerin diğer askerî birliklerden önce ilk olarak öğretildiği ve tatbik edildiği Oranienbaum'daki karma model alay, Rus ordusunun bütün alaylarından seçilen ikişer veya üçer asker ile birer subaydan müteşekkildi. Hatta kendi oğlu da aynı alayda bulunan Grandük, Osman Efendi için yapılan bu teklifi büyük tevaccütle kabul eder ; yakında onunla Oranienbaum ve *Krasnoe selo*'da bir araya gelebileceklerini belirtir. Elçi, Osman Efendi'nin durumunu Seraskerliğe bildirmiş ve diğer yandan maaşının ödenmesi için de Osmanlı Bankası'na gereken talimâtın verilmesini rica etmiştir.⁷¹ Osman Efendi'nin Rus ordusunda; Oranienbaum model alayındaki stajı böylelikle başlar ve St.Petersburg elçiliği düzenli olarak onun eğitimini İstanbul'a rapor eder. Bu süreç, iki rakip devlet arasında askerî diplomasinin işleyişi konusunda bize bazı fikirler vermektedir.

Yurtdışına gönderilen Osmanlı subaylarının karşılaştığı sorunların başında, kendilerine ödenen maaşın yetersiz oluşu geliyordu. Nitekim Osman Efendi'ye de ödenmiş olan avans yetmemiştir. Aynı dönemde yurtdışına eğitim için gönderilen diğer Osmanlı subayları gibi Osman Efendi'nin maaşının da Osmanlı Bankası aracılığıyla aylık ödenmesi planlanmıştır ancak aylık ödemelerinde zaman zaman aksaklıklar yaşanmaktaydı.⁷² Haziran 1872'de elçilikten Bâbıâli'ye gönderilen bir raporda, St.Petersburg'daki hayat pahalılığı ve yüksek fiyatlar dolayısıyla Osman Efendi'nin de maaşının yetmediği ifade edilmiş, dolayısıyla arttırılması talep edilmiştir.⁷³ Osman Efendi'nin aldığı maaşın taburdaki ikâmet ve lokanta masraflarına yetmediği ve içinde bulunduğu ekonomik darlığın, « şân-ı devlete dahi elvermeyeceği » düşünüldüğünden maaşının arttırılması yönünde istenmiştir.⁷⁴

Osman Efendi'nin Rusya ordusundaki meslekî eğitimini sürdürdüğü süre zarfında Osmanlı elçiliğine olduğu kadar Rus askerî makamlarına da sorumlulukları vardı. Hatta eğitimine ara vermesi gereken durumlarda, Rus askerî makamlarından izin alınması icap ediyordu. Nitekim 1872 Aralık'ından beri St.Petersburg elçiliğinde askerî атаşe olarak görev yapan Osman

71 BOA.HR.SFR.1... 33/94 (20 Mayıs/1 Haziran 1872 St.Petersburg).

72 BOA.HR.SFR.1... 32/54, (18/30 Mart 1872, Rüstem Bey'den Server Paşa'ya).

73 BOA.HR.SFR.1... 34/66 (St.Petersburg, 17/29 Haziran 1872, Rüstem Bey'den Server Paşa'ya).

74 BOA.HR.SFR.1... 33/95 (Makâm-ı âli-yi hazret-i Seraskeriye).

Efendi,⁷⁵ 1873 yılı başlarında St.Petersburg'daki Osmanlı diplomatik heyetiyle birlikte üç haftalığına İsveç'e, Stokolm'e gidecektir. Seyahati öncesinde Binbaşı Osman Efendi için elçilik, Rus *General Major* (Mirlivâ) Daniloff'tan 3 haftalık resmî izin almıştır. Bu tür yazışmalar, Osmanlı ataşemiliterlerinin aynı zamanda diplomatik ziyaret ve kabullerde elçilerle birlikte yer aldıklarını gösteriyor.⁷⁶

Dolayısıyla askerî eğitim amacıyla gönderilmiş Osman Efendi, yaklaşık 2 yıldır görev yaptığı Rus ordusunu ve Rusya'yı artık daha yakından tanımış, iyi derece Rusça öğrenmiş olmasından dolayı bu ataşemiliterlik için uygun görülmüş olmalıdır. Ancak Osman Efendi'nin maaş sorunu, aylarca devam edecek, askerî talabeliği döneminde aldığı maaşının 1 Aralık 1872'den itibaren ataşemiliter maaşına yükseltilmesi için Osmanlı Bankası'nın St.Petersburg'daki muhataplarına verdiği tâlimât son derece geç işleme konulacaktır.⁷⁷ Ancak nihayetinde Osman Efendi'nin maaşı, elçiliğin bütün ısrarına rağmen yükseltilmemiştir.⁷⁸ Osman Efendi'nin askerî eğitimine devam ederken ataşemiliter olarak atandığı, aile meseleleri için bir süreliğine İstanbul'a gitmesi gerektiğine ilişkin bir izin talebinden de anlaşılıyor. Yaz döneminde eğitim ve tâlime ara verildiği dönemde Ataşemiliter Osman Efendi'nin iznini İstanbul'da geçirme talebi Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya gönderilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere ataşemiliterler, her ne kadar diplomatik bir kadroda bulunsalar da izin ve maaş işlemleri, Seraskerliğin onayına tâbiydi.⁷⁹

Osman Efendi askerî ataşe olarak atandıktan sonra benzer bir yol, onun halefi olan Rasim Efendi için de takip edildi. Rasim Efendi'nin Rus ordusunda süvari eğitimi alması için girişimlerde bulunan Bâbiâli, St.Petersburg'dan onay aldıktan sonra bu yüzbaşığı Rusya'ya gönderdi.⁸⁰ Ancak daha sonra Rasim Efendi, süvari sınıfından topçu sınıfına transfer olmuş ve Tsarskoe selo'ya gitmiştir. Teorik ve pratik eğitimini tamamlaması için Rusya'ya gönderilen Rasim Efendi, 10/22 Şubat 1873'te St.Petersburg'a ulaşmıştır.⁸¹ İlk iki yıl süvari ve topçuluk

75 BOA.HR.SFR.1... 41/30 (İstanbul, 8 Haziran 1873, Hüseyin Paşa).

76 BOA.HR.SFR.1... 37/67 (14 Ocak 1873, Büyükelçi Rüstem Bey'e bilgi notu); BOA.HR.SFR.1... 43/54 (18 Eylül 1873, Rusya Harbiye Nezâretinden Kâmil Paşa'ya). ...*je m'empresse de vous informer que les ordres nécessaires concernait le cöngé de l'adjudant Major Ottoman Osman Efendi, sont expédiés au général Daniloff.* Kolağası Osman Efendi'nin izniyle ilgili evrâkın Danilof'a gönderilmesi. Rüstem Bey, Veliahd Grandük'ün hastalığından dolayı diplomatik resepsiyonun ertelenmesi dolayısıyla Stokholm'e gidişini bir süre ertelemiş, daha sonra yerine maslahatgüzâr olarak Turhan Bey'i bırakıp Morel ve Osman Efendileri de yanına alarak İsveç'e gitmiştir. BOA.HR.SFR.1... 37/78 (St.Petersburg, 2/14 Ocak 1873 Rüstem Bey'den Halil Paşa'ya).

77 BOA.HR.SFR.1... 42/93 (İstanbul, 20 Ağustos 1873, Petersburg elçisi Halil Paşa'dan Kâmil Paşa'ya).

78 BOA.HR.SFR.1... 45/38 (3 Ocak 1874, Hâriciye Nezâretinden Kâmil Paşa'ya).

79 BOA.HR.SFR.1... 43/21 (St.Petersburg, 21 Ağustos/ 2 Eylül 1873, Hâriciye Nezâretine); 44/9, (St.Petersburg, 23 Ekim 1873, Hâriciye Nezâretinden Kâmil Paşa'ya).

80 BOA.HR.SFR.1... 41/82 (St.Petersburg , 2 Temmuz 1873, Kâmil Paşa'ya); BOA.HR.SFR.1... 49/73 (St. Petersburg, 27 Haziran 1874).

81 BOA.HR.SFR.1... 39/3 (3 Mart 1873). Rasim Efendi'nin eğitim amacıyla Rus ordusuna kabulü hususunda yapılan girişimlerin arzulanan neticeyi vermesi üzerine St. Petersburg'a gelip dil öğrenimi için kendisine hoca bulunmuştur; BOA.HR.SFR.1... 37/89 (St.Petersburg, 8/20 Ocak 1873, Prens Gorçakov'a) Sefir Rüstem Bey, Kurmay Yüzbaşı Rasim Efendi'nin pratik ve teorik eğitimini tamamlaması için Rus ordusuna kabulü konusunda Çar nezdinde teşebbüste bulunmuştur; BOA.HR.SFR.1... 38/1 (St.Petersburg, 11/23 Ocak 1873, Halil Paşa'ya; BOA.HR.SFR.1... 38/9.

alanında eğitimini tamamlamasına müteakip Rasim Efendi de ataşemiliter olarak atandı ve rütbesi de kolağalığına yükseltildi.⁸² Rasim Efendi'nin kariyeriyle ilgili yazışmalardan St.Petersburg'daki Osmanlı elçiliğinde, daha önce belirtildiği üzere askerî eğitim almak için Rusya'ya gelen Osman Efendi'nin de ataşemiliter olarak görev yaptığı belirtilir.⁸³ Dolayısıyla Rasim Efendi'nin askerî diploması kariyeri de Osman Efendi'ninkine müşâbihdir ve “seyyâre” başta olmak üzere askerî eğitim alması için kolağası rütbesiyle St.Petersburg'a gönderilmiştir.⁸⁴

Bir başka örnek olarak Yüzbaşı Daniel (Danyal) Saib Efendi'nin Rusya ordusunda süvari eğitimi için kabulü gösterilebilir.⁸⁵ Kabul yazısı sefarete kısa bir süre sonra ulaştığında sefir Kabuli Paşa'nın Dimitriy Milyutin'e teşekkürlerini ilettiği mektupta, Daniel Saib'in görevine lâayık oduğı ve çalışkanlığı vurgulanmıştır.⁸⁶ Kısacası Osmanlı Devleti, yurtdışına eğitim amaçlı gönderdiği birçok genç subayı, aynı zamanda sefâretlerde çeşitli görevlerde istihdâm ediyordu.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin St.Petersburg elçiliğinde 1870'lerin başında Rauf Efendi'nin de askerî ataşe olarak görev yaptığını, diplomatik resepsiyonlara üniforma ile katılımı hususundaki izin başvurusundan anlıyoruz.⁸⁸ Diğer yandan ataşemiliterler buldukları ülkelerde yalnızca diplomatik resepsiyonlarda Osmanlı ordusunu temsil etmezler, aynı zamanda askerî manevra ve tatbikatlara da davetli olarak katılırlardı. Rusya'da görevlendirilen ataşemiliterlerin faaliyetleri arasında, askerî eğitim kurumlarının yapıları, işleyişi ve eğitim programları hakkında bilgi toplayıp İstanbul'a aktarmak olduğı gibi, bu kurumlarda okutulan ders kitaplarının temin edilmesi

-
- 82 BOA.HR.SFR.1... 42/72 (18 Cemâziyelâhir 1290/ 13 Ağustos 1273). *Ataşemiliterlik hizmetiyle sefâret-i seniyye me'mûr erkân-ı harbiyye zâbitânından izzetlü Râsim Efendi bendelerinin uhdesine bu kerre Kol ağalık rütbesi tevcih ve ihsân buyurulmuş...* BOA.HR.SFR.1... 43/55 (19 Eylül 1873); HR.SFR.1... 57/77, İstanbul, 21 Temmuz 1875)
- 83 BOA.HR.SFR.1... 55/29 (St.Petersburg, 12 Mart 1875, Kâmil Paşa'dan Safvet Paşa'ya). Ayrıca Rasim Efendi'nin maaşı da Osman Efendi'ninki gibi 750 Franka yükseltilmiştir. BOA.HR.SFR.1... 56/62 (St.Petersburg, 26 Mayıs 1875); HR.SFR.58/42 (30 Ağustos 1875); HR.SFR.58/42 (30 Ağustos 1875)
- 84 BOA.HR.SFR.1... 45/66 (26 Ocak 1874, Petersburg sefâret-i seniyyesine); HR.SFR.1... 37/74 (St.Petersburg, 4/16 Ocak 1873, Rüstem Bey'den Halil Paşa'ya).
- 85 BOA.HR.SFR.1... 61/6 (7 Ocak 1876, St.Petersburg, *D. Miliutin à Cabouly Pacha, Ministère de la Guerre, État-Major*).
- 86 BOA.HR.SFR.1... 61/26 (22 Ocak 1876, St.Petersburg, Cabouly Pacha à Aide-de-camp Miliutine, Ministre de la Guerre; BOA.HR.SFR.1... 61/30 (26 Ocak 1876).
- 87 BOA.HR.SFR.1... 45/87 (7 Şubat 1874, Petersburg sefâret-i seniyyesine)
- 88 Anlaşılan o ki Mahmud Nedim Bey, sivil ataşe olarak görev yaparken Rauf Efendi, askerî ataşe olarak görev yapıyordu (BOA.HR.SFR.1... 55/99, St.Petersburg, 21 Nisan 1875, Kâmil Paşa'dan Gorçakov'a; HR.SFR.1... 34/58, St.Petersburg, 17/29 Haziran 1872, Server Paşa'ya; HR.SFR.1... 28/88, St.Petersburg, 5/17 Temmuz 1871, Âli Paşa'ya; HR.SFR.1... 30/59, St.Petersburg, 31 Ekim/ 12 Kasım 1871, Rüstem Bey'den Sever Paşa'ya). Rauf Efendi'nin ataması ve St.Petersburg'a gelişi hızlı olduğundan, kendisine bir rütbe verilmemişti. Çarlık sarayındaki diplomatik resepsiyonlara üniforma ile katılımı icap ederken üniforma giymeye rütbesi yeterli olmadığı için rütbe-i selâseye yükseltilmesi için izin istenmişti.

de bulunuyordu.⁸⁹ Lâkin bunun her zaman gizli istihbarat yollarıyla gerçekleşmediği, resmî diplomatik yollara da başvurulduğu anlaşılıyor. Osmanlı ataşemiliterleri, bu gibi durumlarda doğrudan Rus muhataplarına başvurarak resmî yollardan bazı bilgileri, nizamnâmeleri, müfredat ve ders kitaplarını talep ederlerdi.⁹⁰ Bu tür bilgilerin Osmanlı askerî reformuna katkı sağlayacağı düşünülüyordu. Bir başka deyişle Osmanlılar, ordu reformunda Rusya'nın askerî yapısından da istifade edebileceklerine inanıyorlardı.⁹¹

Sonuç

Osmanlı Devleti daimî diplomasiye Avrupa devletlerine göre epeyce geç bir dönemde geçmiş olsa da Tanzîmât döneminden itibaren rakiplerinin hariciye teşkilâtlarını yakından takip ettiğinden dolayı bu dönem, hâriciye personelinin uzmanlaşma deneyimine sahne olmuş, bir başka deyişle modern Osmanlı hariciyesinin temelleri, III.Selim döneminde atılsa da süreklilik arz edememiş, Tanzîmât döneminden ise kurumsal modernleşme süreklilik kazanmıştır. Özellikle Kırım Harbinden itibaren Osmanlı dış temsilciliklerinin yapısı ve personel kadrosu, Avrupa'daki örneklere göre genişletilip yeniden yapılandırılmış, modern bürokratik yapılanmaya uygun olarak rütbe ve derece tanımlamaları çerçevesinde yeni meslek kadroları ihdâs edilmiş veyahut rakipleriyle uyumlu hâle getirilmiştir. Hâriciye teşkilâtındaki yetişmiş personel ihtiyacı ise başlıca sorunlardan biri olmaya devam etmiştir. 19. yüzyıl öncesinde benzeri görevleri elçilerin maiyetine memur edilen kâtipler gerçekleştirse de 1830'ların başından itibaren Fransa ve Britanya hâriciyesinde profesyonel diplomatik kariyer memurluğu olarak ortaya çıkan ataşelik memuriyeti, Osmanlı dış temsilciliklerinin en düşük rütbedeki meslek memuru kategorisinde 1840'ların sonu ve 1850'lerin başında hâriciye silsilesinde yerini aldı. İlk başta bu unvan, çoğunlukla eğitim için yurtdışına gönderilen talebelere tevdi edilip onların dış temsilciliklerde tecrübe kazanmaları amaçlanırken diğer yandan misyondaki mesailerinin karşılığında kendilerine bir maaş da bağlanmış oluyordu. Yurtdışındaki talebelere devşirilen ataşeler, diplomatik meselelere müteallik işlerle değil, idarî ve özellikle kırtasiye işleriyle ilgileniyorlar, yazışmaların kopyalanması gibi görevleri icrâ ediyorlardı. Lâkin patrimonyal ilişkilerin belirleyiciliği, Osmanlı dış misyonlarında hâlâ devam ediyordu.

Daha önceki çalışmalarda üzerinde pek durulmadığı üzere askerî ataşelik kurumu için de eğitim, başlıca gerekçelerden biriydi. İlk Osmanlı askerî ataşelerinin çoğunluğu, eğitim amacıyla yurtdışına gönderilen subaylardan oluşuyordu. Eğitim, diplomasi mecrasında bir

89 BOA.HR.SFR.1... 43/33 (6 Eylül 1873, Petersburg sefâret-i seniyyesine). *Rusya Devleti piyade ve süvari ve tobcu ve erkân-ı harbîyye mekteplerinde tedris olunan fûnûnun programlarıyla mekâtib-i umûmiyyesinde ta'lim olunan istatistik ve mekâtib-i askerîyyesinde gösterilen istatistik kitaplarının ateşe militer vasıtasıyla bi't-tedârik bu tarafa irsâli ve esmâni her kaç gurusu bâliğ olur ise gönderilmek üzere mikdârının iş'ârı hususunda taraf-ı vâlâlarına izbârı mekâtib-i askerîyye-yi nezâret-i bahriyyesinden vârid olan tezkere üzerine dâr-ı şûrâ-yı askeriyeden ifade kılınmış...*

90 BOA.HR.SFR.1... 47/4, St.Petersburg, 22 Mart 1874, Stremuhov'dan Kâmil Paşa'ya).

91 BOA.HR.SFR.1... 49/73 (St.Petersburg, 27 Haziran 1874). Rusya'nın askerî mühendis mektepleri ve nizamnamelerinin Osmanlı askerî mekteplerinde yapılacak eğitim reformuna katkı sağlayacağı açıkça düşünülüyordu. Ayrıca bkz., BOA. HR.SFR.1... 31/3 (St.Petersburg, 22 Kasım/ 4 Aralık 1871).

istihbarat vasıtası olarak kullanılmış olsa da bu sürecin diplomatik bir arka planı olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Eğitim için yurtdışına gönderilen subaylar, hem o ülkenin dilini öğreniyor hem de askerî eğitim alırken rakip orduları yakından tanıyordu. Böylelikle başlangıçta; bilhassa 1856'dan 1876'ya kadar Osmanlı askerî ataşeleri, genellikle görev yaptıkları ülkelerde yetişti. Buna Rusya gibi Osmanlı Devleti'nin başlıca rakibi olan devletler de dâhil olduğundan bu çalışmada özellikle St.Petersburg'a gönderilen subaylara yer verilmiştir. Rusya başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin İstanbul'da askerî atâşe bulundurmaları, Bâbîâlî için de muadil bir hak doğuruyor, ancak Bâbîâlî'nin askerî alanda ilgili ülkelerin diline ve yapısına vâkıf yetişmiş askerî personel eksikliği, askerî talebe niteliğindeki genç subayların bu memûriyete atanıp ilgili ülkelerde uzman olarak yetişmesini zorunlu kılıyor olmalıydı. Bazı yazışmalarda bu görevlendirmeler, « diplomatik kariyer » olarak dahi nitelendirilebiliyordu.⁹² Bu atamlarda özellikle Erkân-ı Harbiyye'den Kolağası veya Binbaşı gibi daha genç subaylara öncelik tanındığı anlaşılmaktaydı.⁹³ Böylelikle askerî diplomasi ve askerî istihbarat alanında uzmanlaşacak genç subayların yetişmesi hedefleniyordu. Müttefikler arasında acil askerî ve diplomatik koordinasyon ihtiyacının doğduğu Kırım Savaşı'nı ise bu çerçevede bir dönüm olarak kabul etmek gerekmektedir.

Tanzîmât'ın ikinci evresinde Osmanlı Devleti, daha önce hiç olmadığı ölçüde dışarıya açıldı. Bu diplomatik açılım, hâriciye mesleğini Osmanlı bürokrasisinde en gözde kariyer çizgisi hâline getirdi. Ataşelik, bu kariyerin başlangıç aşaması olarak Osmanlı gençleri için gelecek vaat eden bir memuriyet olarak görülmüş olmalıydı. Osmanlı hâriciye kayıtları, Bâbîâlî'nin profesyonel anlamda bu memuriyeti diğer Avrupalı devletlerle hemen hemen aynı dönemde ihdâs ettiğini gösteriyor. II.Abdülhamid döneminde ise bu memuriyet, daha da alt uzmanlıklara göre çeşitlenmeye başladı, Avrupa'daki muadillerine uygun olarak ataşenavallik veya ticaret ataşelikleri gibi yeni memuriyetler ihdâs edilip yaygınlaştırıldı.⁹⁴ II.Meşrûtiyet döneminden itibaren ise diplomatik temsilciliklere zırâât gibi alanlarda dahi atâşe atamaları başlayacaktı.

92 BOA.HR.MTV.22/4 (Brüksel, 10 Aralık 1872, Glavani'den Halil Şerif Paşa'ya). Brüksel'e askerî etüt yapmak maksadıyla ataşemiliter olarak atanan Kolağası Rüşdü Bey'in Brüksel'e ulaştığını bildiren Glavani, bu görevi aynı zamanda bir "diplomatik kariyer" olarak tanımlamıştır.

93 Örneğin 1875'te Viyana'ya atanan Hasan Şevki Bey de bir Erkân-ı Harbiye Binbaşısıydı. BOA.HR.MTV.22/8 (Viyana, 26 Nisan 1875).

94 İhtisas ataşeleri de Avrupa hâriciye teşkilâtlarında 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkıp 20. yüzyılın başında yaygınlaşmıştır. Örneğin 19. yüzyılın sonunda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilciliklerine ticarî ataşeler atamaya başlamıştır. Mathieu Jestin, *Le consulat de France à Selanique, 1781-1913*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris: Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2014), s.626-627. Osmanlı İmparatorluğu da kısa bir süre içinde dış temsilciliklere tatbik etmiştir. Bkz., Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilâtının Gelişimi*, 240-250.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, (BOA)

İrâde Hâriciye (İ.HR.), 97/4753. 46/2192.

Hukuk (HR.H), 135/3

Mektûbî (MKT), 70/73, 184/59, 379/48

Mütenevviâ (MTV), 13/7, 13/9, 13/13, 13/15, 13/18, 13/20, 13/23, 13/24, 13/34, 13/35, 13/39, 13/42, 13/48, 13/55, 13/57, 13/58, 13/59, 13/60, 13/66, 13/72, 13/82, 13/83, 13/100, 14/1, 14/2, 22/1, 22/2, 22/4, 22/8, 59/1, 59/2, 61/34

St.Petersburg Sefâreti (SFR.1...) 10/79, 12/100, 28/88, 30/21, 30/59, 31/3, 31/79, 32/54, 33/94, 33/95, 34/58, 34/66, 37/67, 37/74, 37/78, 37/89, 38/1, 38/39, 39/3, 41/30, 41/82, 42/72, 42/93, 43/21, 43/33, 43/54, 43/55, 44/9, 45/38, 45/66, 45/87, 46/2, 47/4, 49/73, 55/29, 55/99, 56/62, 57/77, 58/42, 61/6, 61/26, 61/30,

Londra Sefâreti (SFR.3...) 12/13, 13/15, 31/10, 42/12, 52/23, 55/25

Paris Sefâret (SFR.4...) 24/88

Tercüme Odası (TO). 70/30

Literatür

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* (Tertib-i Cedîd), Cilt 6, İstanbul: Matba'a-i Osmâniye, 1309.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Bostan, Zeynep. *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II.Abdülhamid Döneminde Diplomasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

British Diplomatic Representatives, 1789-1852, S.T.Bindoff, E.F.Malvolm Smith, C.K.Webster eds., Londra: Royal Historical Society, 1934.

Cecil, Lamar. *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, New Jersey: Princeton University Press, 1976.

Cerîde-i Askeriye, Ramazan 13, Def'a 6, Sene 1280.

Çakmak, Aydın. *Türk Dışişleri Teşkilâtının Gelişimi: Hariciye Nezareti*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2020.

Çakmak Aydın- Beyoğlu Süleyman (2017). "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevlik". *Tarih Dergisi*, 66, 2 (2017): 78-106.

Davison, Roderic H. "The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period", *IX.Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981*, cilt II (Ankara: T.T.K., 1986): 1141-1151.

- Davison, Roderic H., “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middşe East*, L. Carl Brown eds., New York: Columbia University Press, 1996, 158-199.
- De Lévis Mirepoix, Emmanuel. *Le Ministère des Affaires Étrangères, Organisation de l'Administration Centrale et des Services Extérieurs (1793 – 1933)*. Angers: Société Anonyme des Éditions de l'Ouest, 1934.
- Dönmez, Ahmet. “Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi, 1832-1841”, *Fahir Armaoğlu’na Armağan*, Ersin Embel yay.haz., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 153-182.
- Findley, Carter V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, New Jersey: Princeton University Press, 1980
- Findley, Carter V. “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, *International Journal of Middle East Studies*, 3 (1972): 388-416.
- Gokov, O.A. “Osobennosti voennoy razvedki Rossii na Musulmanskom Vostoke (1856 – 1890 gg.)”, *Canadian-American Slavic Studies*, 45 (2011): 36-75.
- Hilbert, Lothar W. “The Early Years of the Military Attaché Service in British Diplomacy”, *Journal of the Society for Army Historical Research*. 37, 152 (1959) : 164-171.
- Hurewitz, J.C. “Ottoman Diplomacy and the European State System”, *Middle East Journal*, 15,2 (1961):141-152.
- Jestin, Mathieu. *Le consulat de France à Selanique, 1781-1913*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Paris: Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2014
- Jones, Raymond A. *The British Diplomatic Service, 1815-1914*, Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 1983.
- Jukov, Konstantin A., *Vostochniy vopros v istoriosofskoy konsepsi K.N.Leontyeva*. St.Petersburg: Aleteyya, 2006.
- Kılıç, Musa. “Osmanlı Devleti’nin Sefaret İmamları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 16 (2019): 762-782.
- Koloğlu, Orhan. “Blak Bey, précurseur du Tanzimat. Une famille française au service de la Sublime Porte (1820-1923)”. *Anatolia moderna*, 1 (1991) : 47-114.
- Kuran, Ercüment. *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Kürkçüoğlu, Ömer. “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, A.Nuri Yurdusev eds., Londra: Palgrave-MacMillan, 2004, 131-150.
- Naff, Thomas. “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim, III, 1789 – 1807”, *Journal of the American Oriental Society*, 83, 3 (1963): 295-315.
- Vagts, Alfred. *A History of Militarism: Civilian and Military*. New York: The Free Press, 1967.
- Vagts, Alfred. *The Military Attaché*, New Jersey: Princeton University Press, 1967.
- Yalçınkaya, Mehmed Alaaddin. “Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5 (1994) : 385-434.
- Yıldız, Gültekin. *Osmanlı Devleti’nde Askerî İstihbarat*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Yıldız, Gültekin. “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Eliçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, *H.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2012): 239-268.
- Yüce, Nuri. “Âgâh Efendi, Çapanzâde”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Andiklopedisi*, I: 448-448.

